

НАТПИСИ И ЗАПИСИ
INSCRIPTIONS & SCRIPTURES
Vol. III (2017)

Центар за историјску географију и историјску демографију
Филозофског факултета Универзитета у Београду
Народни музеј Ваљево
Музеј Срема, Сремска Митровица
Народни музеј Пожаревац

НАТПИСИ И ЗАПИСИ
INSCRIPTIONS & SCRIPTURES

Издавачи

Центар за историјску географију и историјску демографију
Филозофски факултет Универзитета у Београду
Народни музеј Ваљево
Музеј Срема, Сремска Митровица
Народни музеј Пожаревац

Адреса редакције

Чика Љубина 18 – 20, Београд

Електронска пошта

natpisizapisi@gmail.com
rujiste1961@gmail.com

Издавачки савети

Председник савета:

Др Синиша Мишић, редовни професор, Филозофски факултет – Универзитет у Београду

Чланови савета:

Виолета Михајловић, Крушевац; др Владимир Кривошејев (потпредседник), Ваљево; Милица Живанчевић, Сремска Митровица; др Војислав Јелић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Никола Самарцић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Радивој Радић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Драгиша Бојовић, редовни професор, Филозофски факултет, Ниш; др Данијела Стефановић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Сузана Рајић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Снежана Божанић, ванредни професор, Филозофски факултет, Нови Сад; др Дејан Јечменица, доцент, Филозофски факултет, Београд; др Марија Копривица, научни сарадник, Филозофски факултет, Београд.

Главни и одговорни уредник

Др Владета Петровић, научни сарадник, Историјски институт, Београд

РЕДАКЦИЈА

Др Владимир Алексић (заменик уредника), доцент, Филозофски факултет, Ниш; др Синиша Мишић; Виолета Михајловић; др Радивој Радић; др Драгиша Бојовић; др Небојша Ђокић; др Дејан Радичевић, доцент, Филозофски факултет, Београд; др Александар Николов, ванредни професор, Историјски факултет, Софија; др Александра Фостиков, научни сарадник, Историјски институт; Магдалена Селаковић (секретар редакције)

Редакција се не сматра одговорном за ставове и мишљење аутора текстова (Editorial board holds no responsibility over attitudes and opinions expressed by the authors).

Часопис НАТПИСИ И ЗАПИСИ се штампа један број годишње.

ЦЕНТАР ЗА ИСТОРИЈСКУ ГЕОГРАФИЈУ И ИСТОРИЈСКУ ДЕМОГРАФИЈУ
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ – ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НАРОДНИ МУЗЕЈ ВАЉЕВО
МУЗЕЈ СРЕМА, СРЕМСКА МИТРОВИЦА
НАРОДНИ МУЗЕЈ ПОЖАРЕВАЦ

НАТПИСИ И ЗАПИСИ INSCRIPTIONS & SCRIPTURES

3(2017)

Ваљево - Београд
2017.

CIP Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

003:811(497.11)

НАТПИСИ и записи = Inscriptions & scriptures / главни и одговорни уредник Владета Петровић. – Vol. 3 (2016)-.- Београд: Центар за историјску географију и историјску демографију Филозофског факултета Универзитета у Београду ; Ваљево: Народни музеј, 2017 – (Смедерево : SD Press). – 24 cm

Годишње.

ISSN 2406 – 2766 = Натписи и записи
COBISS.SR – ID 215293452

Прихваћено за штампу на седници Редакције 20. септембра 2017. године

САДРЖАЈ/CONTENT

НАТПИСИ/INSCRIPTIONS

Чланци/Papers

- Гордан Бојковић, *Двојезични натпис у Витовници* 9
Gordan Bojković, *Bilingual inscription in Vitovnica*
- Синиша Мишић, *Ктиторски натпис у манастиру Светог Стефана у Липовцу*..... 13
Siniša Mišić, *Ktitor's inscription in St. Stefan monastery in Lipovac*
- Владета Петровић, *Ктиторски натпис из цркве Светог Мине у Штави* 17
Vladeta Petrović, *Ktitor's inscription from St. Mina church in Štava*
- Небојша Мићић, *Надгробни натписи у порти Маркове цркве у Ужицу*.....22
Nebojša Mičić, *Tombstones in the port of St. Mark's church in Uzice*
- Владимир Кривошејев, *Памјатник Јована Хаџића, сина хаџи Рувима Нешковића и поочима Јована Кујунџића*.....29
Vladimir Krivošejev, *The memorial of Jovan Hadžić, son of hadži Ruvim Nešković and of foster father Jovan Kujundžić*
- Игор Стаменовић, *Два ктиторска натписа из горњег Понишавља*33
Igor Stamenović, *Two ktitor's inscriptions from upper Ponišavlje*

Прилози/Supplements

- Анђела Тасић, *Натпис из цркве св. Великомученика Прокопија у Големом селу код Врања*..... 35
Anđela Tasić, *Inscription from the church of St. Great Martyr Procopius in Golemo village near Vranje*
- Анђела Тасић, *Натпис из манастира Ваведења пресвете Богородице у Паљи*..... 36
Anđela Tasić, *Inscription from the monastery of the Presentation of the Holy Theotokos in Paci*
- Никола Цветковић, *Заветни крст из села Островица – Нишка Вања*37
Nikola Cvetočki, *Votive cross from Ostrovica village – Niška Banja*
- Милица Божић, *Заветни крст из села Штрбац, општина Књажевац* 39
Milica Božić, *Votive cross from Štrbac village, municipality of Knjaževac*
- Ива Костадиновић, *Заветни крстови из села Мокра код Беле Паланке*..... 41
Iva Kostadinović, *Votive crosses from Mokra village near Bela Palanka*

ЗАПИСИ/SCRIPTURES

- Марија Копривица, *Записи и печати хвостанских митрополита у рукописној књизи дечанских хрисовуља* 45
Marija Koprivica, *Scriptures and Seals of Hvosno Mitropolit in Manuscript book of Dečani's Chrysobull*

Прикази/Reviews

- Кристина Митић, *Интердисциплинарни приступ пејзажу гробља* 53
- Владимир Алексић, *Горан. Ж. Комар, Ђирилични најпјисци Сјаре Херцеговине (Са њреледом крстова)*..... 55

НАПИСИ/INSCRIPTIONS

Гордан Бојковић

Институт за српску културу

Приштина/Леосавић

Gordanb7@gmail.com

ДВОЈЕЗИЧНИ НАТПИС У ВИТОВНИЦИ

Апстракт: У северном зиду цркве у манастиру Витовница налази се ктиторски натпис из 1218. Године, на српском и јерменском језику, посвећен цркви апостола Јакова и Петра. Натпис је познат, са више покушаја читања и превођења. Овде се на једном месту доноси превод српског и јерменског натписа, као и раније претпоставке где би се могла налазити црква којој је натпис припадао.

Кључне речи: црква, манастир, апостол, Јаков, Петар, ктитор, Ладо, Бабут, Јермени

Манастир Витовница налази се око 10 километара источно од Петровца, на узвишеном платоу на десној обали реке Витовнице, при њеном излазу из клисуре. Први познати помени цркве су из турских пописа из XVI века. У то време је посвећена Пречистој Богородици. Сама црква је старија, можда из Милутиновог доба. Трихонкалне је основе, једноставне разуђености. Припрата и кула изнад ње дозидани су 1849. год., приликом обнове манастира. Сама обнова трајала је од 1837–1856. год. Том приликом унутрашњост цркве је поново живописана, што су обавила браћа Милија и Иван Марковић из Пожаревца. Стога старији живопис није сачуван, сем у куполи; али су браћа Марковић и њега преправљали, тако да је изгубио првобитни карактер. Након обнове црква је посвећена Успењу пресвете Богородице.¹

Црква манастира Витовнице позната је по двојезичном натпису, на српском и јерменском језику, из 1218.год. То је најстарији ћирилски натпис у Браничеву и једини познати јерменски натпис из средњег века у Србији. Камена греда са натписом уграђена је лево од улаза, у северни зид цркве и јасно је видљива изнутра. По садржини и намени натпис спада у ктиторске. У њему извесни Ладо, Јерменин, објављује да је 1218. године подигао цркву Светим апостолима Јакову и Петру, у спомен свој и својих родитеља.² Сам натпис је још 1839. године опи-

Сл. 1: Манастир Витовница

Fig. 1: Vitovnica monastery (photo by O. Mišić)

сала комисија у саставу: Мијаило Ђорђевић, начелник Округа пожаревачког, Недељко Ђоковић, члан окружног суда, Димитрије Илић, прота у Кладуреву и Марко Павловић, писар. Од тада је познат у литератури, а натпис на српском и преведен. У првим преводима погрешно је разрешено име ктитора, као Благо.³ Гордана Томовић, доноси одличан отисак српског натписа, са разрешеним свим скраћеницама. Ђ. Бошковић је објавио копију комплетног натписа, на оба језика.⁴

Текст натписа на српском језику: **ИМЖ ѡЦА И С(Ы)НА И С(ВЕ)ТАГО Д(ОУ)ХА АЗЪ ЛАДО СИ[НЪ] І2І БАБОУГОВЪ ПОСТАВИХЪ СИЖ Б(О)ЖИ ХРАМ І3І ПАМАТЬ АП(О)С(ТО)ЛА ЂАКОВА И ПЕТРА В ЛЪТО · S · Ц · К · S · ЕН(ДИКТИ)ШН**

Превод:

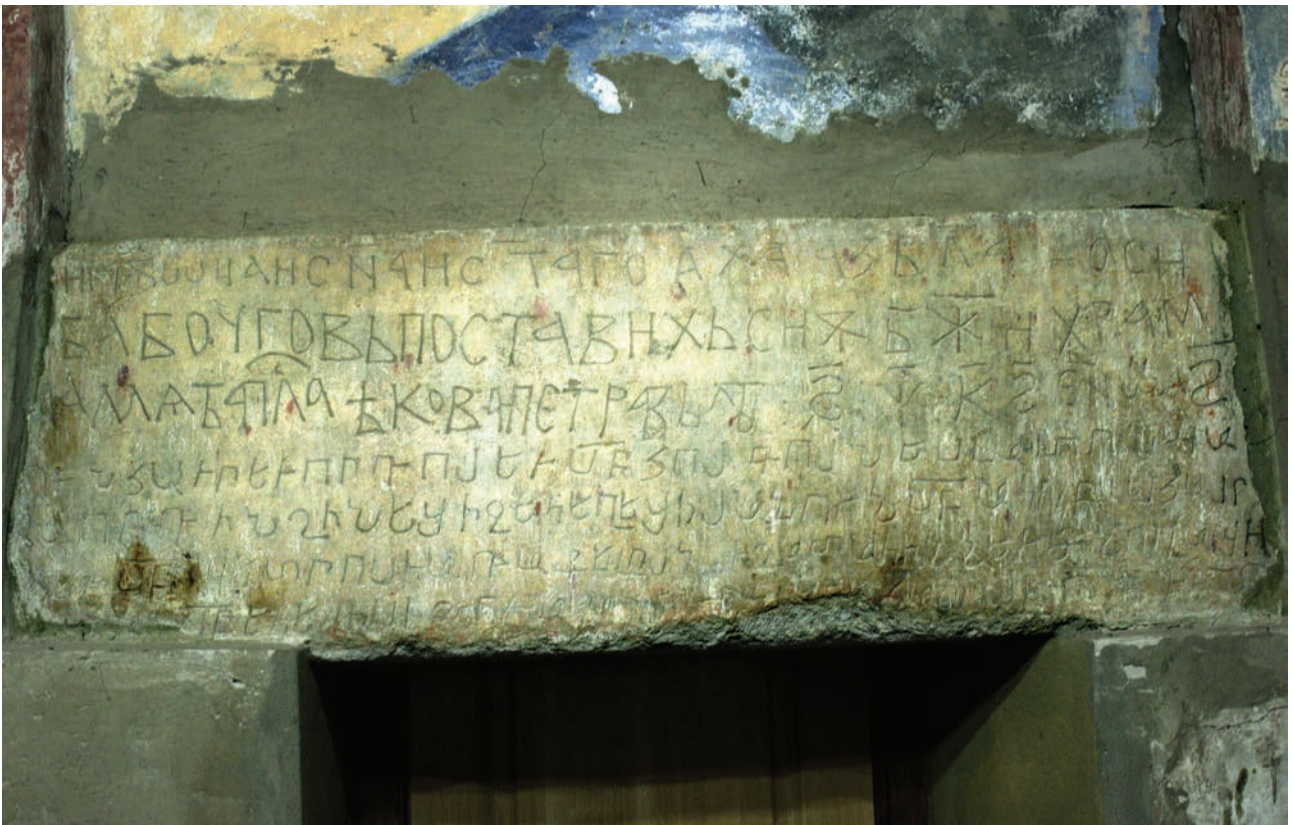
[У] име оца и сина и светиова духа, ја Ладо син [2] Бадујов ѿсѣавих овај Божији храм [3] у сѣомен Айосѣолу Јакову и Петру 6726, индикѣа 6

Јерменски натпис било је теже прочити, како због специфичности језика и писма, тако и због оштећења у тексту. Коначно га је прочитала јерменска научница С. Дер Нарсесијан према копији коју је урадио Ђурђе Бошковић. Објављен је на VI византолошком конгресу у Паризу, 1948. године, а у нас га је објавио Ђ. Бошковић.⁵ На жалост, поједини делови текста су нечитљиви због оштећења. Према Бошковићевом издању доносимо и српски превод јерменског текста:

У име⁶ оца и сина и светога духа ја Ладон, син Ба... подигох цркву у име оца св. Јакова и св. Петра апостола, за спомен мој и (мојих) родитеља... ова света црква године јерменске 667.⁷

Натпис је очигледно накнадно уграђен у цркву манастира Витовнице, вероватно током обнове у XIX веку, те се поставља питање одакле он потиче. Нема сачуваног писаног трага постојања цркве посвећене овим апостолима

нигде у Браничеву, сем поменутог натписа. Ђ. Бошковић је једини истраживач који је сматрао да је камен са натписом првобитно био постављен у цркви која се налазила у самој Витовници и апсолутно је био против мишљења да је донет са неког локалитета у селу Орешковица, или из Ждрела (Горњака).⁸ Временом се појавило више претпоставки одакле би овај ктиторски натпис могао бити пренет у Витовницу. Попут Бошковићевог, усамљено је и мишљење М. Антоновића да се манастир посвећен Апостолима Јакову и Петру могао налазити у граду Браничеву.⁹ В. Јоксимовић преноси традицију да се такав манастир налазио у Ждрелу, а да је касније са његових развалина овај натпис пренет у Витовницу. О томе пише и К. Поповић, кога поред осталих старијих аутора помиње и Јоксимовић. Поповић чак помиње да је манастир Св. Апостола Јакова и Петра, одакле натпис потиче, манастир Св. Тројице у Ждрелу.¹⁰ Е. Миљковић и А. Крстић на основу топонимије и некада видљивих остатака доказују да је овај манастир лежао на месту данашњег центра села Рановца.¹¹ Треба напоменути да се у близини манастира Витов-

Сл.2: Двојезични натпис на надвратнику
Fig. 2: Bilingual inscription on the transom (photo by O. Mišić)

нице налази и топоним „Браник“, те да је и ту могао бити посед и црква поменутог Јерменина Лада, на шта до сада није указивано у литератури. Сем претпоставке М. Антоновића, да је натпис могао првобитно бити у манастиру у граду Браничеву, све остале предложене локације налазе се у кругу од 10-15 километара око манастира Витовнице. Услед недостатка историографских и археолошких доказа не може се са сигурношћу тврдити где се налазила црква на којој је оригинално уграђен овај ктиторски натпис. Проблем је тим већи што натпис није морао бити донет у Витовницу из места где је првобитно уграђен. Између зидања цркве Светих апостола Јакова и Петра и зидања цркве манастира Витовнице прошло је готово сто година, а до обнове цркве у манастиру Витовница 1837–1856. године и више векова. Камен са натписом је у том периоду могао више пута бити употребљен, тј. у саму Витовницу је могао бити донет са места које нема никакве везе са оригиналним местом постављења натписа, што се до сада није помињало у литератури као могућност.

Пада у очи да, сем Бошковића, сви остали истраживачи говоре о манастиру, иако је сам текст натписа изричит: Ладо је подигао храм (српски текст), односно цркву (јерменски текст). Текст самог натписа недвосмислен је и по питању године у којој је Ладо подигао цркву – то је 1218. година наше ере, дакле, готово цео век пре него што је област Браничева ушла у састав српске средњовековне државе и отприлике толико пре него што је постављен темељ на коме почива садашња црква манастира Витовница. То је било доба у коме се за превласт над обласћу Браничева боре Угарска и обновљено Бугарско царство, користећи расуло Византије након што су крсташи IV крсташког похода освојили Цариград 1204. године. Како је текст писан јерменским писмом и употребом године по јерменској ери, нема сумње да је Ладо био Јерменин. То што је текст натписа писан и на српском језику, ћирилицом, може бити последица само чињенице да је у том тренутку читав крај био насељен Србима као доминантном етничком групацијом. Подизање цркве и ктиторског натписа јасно указује да је Ладо желео да остави спомен о себи и свом боравку у овом крају за будућа

поколења, па је натпис оставио и на доминантном језику међу хришћанима тог краја.

Из самог текста могу се извући још неки, посредни закључци о ктитору, који би нам могли помоћи да сузимо потрагу за местом градње саме цркве. „...Ја, Ладо син Бабутов поставих овај Божији храм у спомен Апостолу Јакову и Петру“ – стоји на српском. Јерменски текст је нешто другачији: Ладо цркву подиже у име оца (Бога) и апостола Св. Јакова и Св. Петра у спомен себи и својим родитељима, да га парафразирамо. Ова два исказа јасно говоре да Ладо нема ни супруге, ни законитих наследника. То што је подигао цркву од камена, говори о његовој имућности за то доба. Дакле, само су три занимања долазила у обзир: био је или војник, или трговац, или некадашњи византијски чиновник. Подизање задужбине јасно говори да се дуго времена задржао у области Браничева. Трговци начелно нису били везани заједно место, тј лако су га могли и напустити кад се промене околности. Са друге стране, војник, или чиновник у служби Византије, који је уз то као Јерменин пореклом из Мале Азије, тешко би могао да напусти место службовања у ситуацији изненадног пада престонице царства, посебно уколико је за своју службу уживао и земљишни посед у крају службовања. Како год, био је имућан човек и обављао посао који га је пре везивао за неко веће место, него за локално село. Како је себи и родитељима као задужбину подигао цркву, то није био проблем да је подигне у утврђеном, или каквом другом већем месту за које је био везан боравком. Из тог разлога, требало би локацију цркве Светих апостола Јакова и Петра везивати за већа насеља: тргове, тврђаве, или градове. Свакако не треба претпостављати да је његова задужбина била усамљени манастир.

У том светлу, од до сада предложених локација за цркву Светих апостола Јакова и Петра, мора се одбацити Ждрело које пре краја XIII века није имало значајнију улогу.¹² У обзир би долазио град Браничево, доминантан у том добу. Што се тиче претпоставке да је црква била у центру данашњег села Рановца, она је и те како могућа. То би онда значило: или да се у то доба ту налазило неко значајније насеље у том крају, можда неки трг, о коме нам нису са-

чувани подаци; или да је ту била Ладова про- нија на којој је он саздао цркву. Семо ове две локације, у обзир би долазила и византијска тврђава Храм (Рам)¹³, која се налазила негде у околини савременог Великог Градишта. На жалост, као што је горе речено, одсуство пи- саних извора и резултата археолошких истра- живања онемогућава да се ближе одреди ло- кација цркве Светих апостола Јакова и Петра.

Напомене

¹ Ђ. Бошковић, *Средњовековни сџоменици источне Ср- дије*, Старинар, (1950), 186; даље: Ђ. Бошковић, *Средњо- вековни сџоменици; Шемајизам*, Српска православна епархија Браничевска, Пожаревац, (2003), 226-228.

² Види даље у тексту.

³ Ђ. Бошковић, *Средњовековни сџоменици*, 185; В. Јокси- мовић, *Књижевност*, 29, са старијом литературом.

⁴ Ђ. Бошковић, *Средњовековни сџоменици*, 185, сл. 5; Г. Томовић, *Морфологија ћирилских најћиса на Балкану*, Београд, (1974), 12.

⁵ Ђ. Бошковић, *Средњовековни сџоменици*, 185-186. За старије покушаје читања јерменског текста види: В. Јокси- мовић, *Књижевност*, 29, са напоменама.

⁶ Према преводу који доноси Ђ. Бошковић, овде недо- стају прва слова. Види: Ђ. Бошковић, *Средњовековни споменници*, 186, нап. бр. 3.

⁷ Година 667. јерменске ере одговара 1218. години хри- шћанске ере. Види: Ђ. Бошковић, *Средњовековни сџо- меници*, 186, нап. бр. 4.

⁸ Ђ. Бошковић, *Средњовековни сџоменици*, 186.

⁹ М. Анотовић, *Околностии обнове црквеної градићелъсџива у Браничеву у XIV веку*, Браничево кроз војну и културну историју Срдије, свеска 3, Пожаревац (2006), 23.

¹⁰ К. Поповић, *Пућџ лицејских џићџомаца џо Срдији 1863.*, Београд (1867), 22; В. Јоксимовић, *Књижевностџ Пожаревачкої краја, од Грићџорија Синаићџа Млаћџеї до Срдољуба Мићџића*, Пожаревац, (2014), 29, са старијом литературом; даље: В. Јоксимовић, *Књижевностџ*. По- датке о Поповићевом делу накнадно ми је доставио В. Јоксимовић, на чему му се захваљујем.

¹¹ Е. Миљковић, А. Крстић, *Браничево у XV веку*, По- жаревац, (2007), 228, са старијом литературом по овом питању

¹² Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља, редактор С. Мишић, Београд, (2010), *Ждрело*, 107-108 (М. Вушковић) са литературом о овом утвр- ђењу; Г. Бојковић, *Жућџа Ждрело*, БИГ (2016), 66-67.

¹³ Византијску тврђаву Храм, или Рам, не треба вези- вати са каснијом турском тврђавом Рам, у истоименом модерном селу.

Summary

Church of monastery Vitovnica has been built as early as the reign of king Milutin Nemanjic. In the year 1837th – 1856th church was fully restored. Since that period in the church of that monastery is located inscription of Armenian Lado. Inscription was written in stone beam, in Serbian and Armenian leanguage. It is written that Lado, son of Ba- bug, had built the church of Holy Apostles Jakov and Petar in memory of himself and his parents in the year 1218th. The inscription wasn't the part of church in Vitovnica mon- astery. Today it is not possible to determine the original location of that church. There are few theorys, but no sol- id proof for any of them. Inscripton is known since 1839. Although Serbien text had been translated much earlier, Armenian tekst was finaly translatedby Armenian scientist S. Der Nersesijanin the year 1948th in VI congress of byzan- tologists in Pariz.

Синиша Мишић

Одељење за историју
Филозофски факултет – Универзитет у Београду
simisic@f.bg.ac.rs

КТИТОРСКИ НАТПИС У МАНАСТИРУ СВЕТОГ СТЕФАНА У ЛИПОВЦУ

Апстракт: Овде се објављује ктиторски натпис из манастира Светог Стефана у Липовцу подно Озрена. Натпис се састоји из три дела: први део се односи на ктитора припрате монаха Германа, који је цркву претворио у манастир. Други део претставља натпис који сведочи о времену обнове, и трећи део натписа је извод из повеље кнеза Стефана Лазаревића. Храм је обновљен 1398/1399. године. Натпис је на почетку оштећен опадањем фреско малтера, а у последњем реду брисањем једног броја слова. Црква је подигнута у деценији пре Косовског боја као властeosка придворна црква.

Кључне речи: ктиторски натпис, придворна црква, властела, крајиште, Липовац, Стефан Лазаревић.

У атару села Липовац, у прибрежју Озрена, под кршевитим обронцима Лесковика и у непосредној близини извора Липовачке, односно Светостефанске реке, налази се споменичка целина коју сачињавају: рушевине *града* Липовца, пећинска испосница и црква манастира Светог Стефана. Првобитна црква је подигнута на старијој некрополи и изворно је била посвећена Преображењу.¹ Ова некропола се може одредити у 11. и 12. век. Црква је изграђена у облику триконхоса, скромних димензија (9,30 са 7,90 m), а све три апсиде, олтарска и певничке, споља и изнутра су полукружне. Зидови (1 и 1,20 m дебљине) су грађени притесаним каменом, а делом мањим тесанцима сиге. Они су споља били малтери-

Сл.2: Манастир Светог Стефана
Fig. 2: St. Stefan monastery (photo by O. Mišić)

Сл.1: Манастир Светог Стефана
Fig. 1: St. Stefan monastery (photo by O. Mišić)

сани, фасаде су некада имале сликану декорацију. Црква је првобитно била живописана. Обликом своје основе и осталим решењима у конструкцији црква Преображења Христова јесте скромно остварење моравског градителства, настала у деценији која је претходила Косовском боју.²

У познијем раздобљу дограђена је пространа приправа (4,90 са 4,70 m), а њена изградња би могла да се доведе у везу са претварањем цркве у манастир 1398/99. године. По свој прилици њен ктитор је монах Герман који се помиње у натпису, а један од гробова у припрати (бр. 38) можда је припадао управо ктитору.³

Сл.3: Ктиторски натпис

Fig. 3: Ktitor's inscription (photo by O. Mišić)

Ктиторски натпис се налази над западним порталом цркве, а исписан је фреско техником.⁴ Танка браон бордура уоквирује текст натписа, који је изведен на белој правоугаоној основи ширине 37 cm и дужине 137 cm. Пошто је натпис на почетку оштећен дужина је била већа за око 15 cm. Писар је на свежем малтеру оштрим предметом извукао седам линија, али је затим текст натписа сместио само у пет редова неједнаке дужине.⁵ Слова су исписана тамнобраон бојом, а црвеном су исписани титула и име Стефана Лазаревића.⁶ Натпис је исписан уставним писмом, не нарочито вештог писара који је користио и неуобичајене скраћенице и релативно мали број лигатура. Оштећен је на левој (северној) страни тако да недостају почечи свих пет редова. Пошто писар није поштовао дужину реда тешко је реконструисати недостајуће делове текста натписа. Оштећење је последица отпадања фрескомалтера. Међутим, оштећење у последњем, петом реду, настало је као последица намерног дрисања дела првобитног текста. Издрисана слова се односе на део диспозиције из повеље којом је кнез Стефан Лазаревић дао имања овом манастиру.

Натпис је у ствари састављен из три дела, од којих први и трећи део представљају изводе из двеју несачуваних повеља: монаха Германа и кнеза Стефана и Вука Лазаревића. Други део спаја ова два и у суштини је натпис у натпису, јер говори о времену обнове храма. Не може бити део ни једне ни друге повеље, јер оне не садрже такве елементе, али је свакако исписан када и остали делови натписа. Из Германове повеље су узети уводни и завршни (санкција) делови исправе, у другом делу се саопштава време обнове, а затим је из несачуване повеље кнеза Стефана Лазаревића преузета интитулација и вероватно део, а не цела диспозиција, са најважнијим поседима. Скромна црква, са скромним властелинством је тако добила изводе из две најважније исправе за њу, у такође скромном натпису изведеном у фрескотехници изнад улазних западних врата.

Текст натписа:

.....⁷ и въплъчениникъмъ с(ы)на и съ спешеникъмъ с(вѣ)таго д(оу)ха, азъ Ге[р]манъ смерѣни⁸ и последни въ иноких(ь) потр(8)дих(ь)⁹ въ с(вѣ)томъ ІІІ¹⁰ възмогох(ь). И ѡстави хъ въпще ж(и)ти въ

Сл.4: Ктиторски натпис - детаљ
Fig. 4: Ktitor's inscription – detail (photo by O. Mišić)

неме, да кго же изволи Б(ог)ъ по мне въ немь¹¹
жит(и) и начельствовати; молю заклинаю ІЗІ
.....¹² с[ъ] Х(рист)омь; тако да не разоритъ
нь и потвърдитъ, аще ли кто дръзнетъ разорити
да разоритъ¹³ кго Б(ог)ъ и да кс(тъ) проклетъ.¹⁴
ІАІ.....¹⁵ вни храмъ сы въ д(ъ)ниі
благверн(а)го кнеза Стефана, въ лѣто .᠑᠒᠑.¹⁶
† Язь кнезь Стеф(а)нь съ братомъ моимъ
Вьлкомъ приложих(ъ) Криви ІСІ.....¹⁷
Моравѣ, съ в(ъ)семи старинами(!) и
Бо.....¹⁸ и .Г. винограде оу Липовци;
сл(а)ва свършителю Б(ог)оу в(ѣ)кы ам(и)нь †.

Превод натписа:¹⁹

.....и оваилоћењем Сина и ѿосїешењем
Свейгоа Духа, ја Герман, смерни и ѿоследњи
међу иноцима, ѿѿрудих се о свейом (коли-
ко) сам моао. И оставих у њему оїшїежиће,
а оноа коа Бої одреди да ѿосле мене у њему
живи иначелсївује – молим изаклиѣм са
Христїом да не разори неїо да ѿѿвргди. Ако ли
се неко дрзне да разори – њеїа Бої да разори и
да је ѿроклей.

.... вни храм овај у дане блаїверноа кнеза
Сїефана, ѿдине 6907. Ја, кнез Сїефан, са бра-
їом мојим Вуком ѿприложих Криви Морави,
са свим сїаринама и Бо и ѿри винограда у
Липовци. Слава свршїтељу Боју у веке амин.

Простор на десној обали Јужне и Велике
Мораве, северно од Ниша па до Кучајских
планина представљао је погранично подручје
средњовековне српске државе. Од Кучаја (Ра-
ваница), па до Ражња, простирало се Петру-
шко крајиште, а од Ражња на југ налазило се
омање крајиште са центром у Липовцу до 1431.
године, а затим у Болвану.²⁰ Ова крајишта су
формирана око половине 14. века или нешто
касније. Она су после 1371, штитила границу
од упада Османлија, као и Цариградски друм.
По одредбама Душановог законика крајином

је управљао властелин – крајишник.²¹ Он је
од владара добијао одређену крајину у држа-
ву – што је обично била доживотна управа. За
гоњење разбојника је организовао потере, а
за борбу са непријатељима скупљао је војску
крајишку.²²

Нападу Турака 1380, који ће се окончати
бојем на Дубравници, била су изложена оба
крајишта. Победу су извојевали Цреп и Ви-
томир, како то лапидарно бележи летописац.
Цреп Вукославић је петрушки крајишник,
а Витомир би могао бити липовачки краји-
шник, онај безимени ктитор првобитне цркве
Светог Преображења у Липовцу.²³ У цркви
је откривена некропола властеоске породи-
це, што значи да је то била њихова придвор-
на црква. У гробу бр. 7 сахрањен је ктитор у
златотканој одећи, а у гробу бр. 8 сахрањена је
његова супруга која је умрла на порођају. По-
ред њих су и четири дечија гроба, а у гробу бр.
6 уз скелет дечака сахрањен је властеоски по-
јас који се по Душановом Закону наслеђивао
али се није сахрањивао.²⁴ Судићи по налазима
ктиторова породица је изумрла са њим. Када
се то десило тешко је рећи, можда у Косов-
ском боју, а сигурно пре 1398/99. године, када
је црква претворена у манастир.

Без обзира на судбину Витомирове поро-
дице и његове задужбине Липовац је остао
седиште крајишта и 1404–1405. године је успе-
шно одолевао турским нападима. Међутим, у
нападу султана Мусе 1413. године Липовац је
разорен и више није обнављан, а његову улогу
је преузео Болван.²⁵ У припрати цркве Светог
Стефана откривена су и два властеоска гроба
(бр. 32, 39), у првом је сахрањена млађа мушка
особа, а у другом дете од око пет година.²⁶ Мо-
жда је ово страдање везано за напад из 1413.
године. Том приликом је вероватно пострадао
и манастир у одређеном обиму.

Напомене

¹ Резултати археолошких истраживања су саопштени у М. Поповић, *Липовац – њирагови средњовековној властелеоској боравишћиа*, Саопштења 34 (2002), Београд 2003, 157–176.

² Исто, 167 – 168.

³ Исто, 173.

⁴ Натпис је последњи рашчитао и објавио Б. Цветковић, *Манастир Липовац, њрилој њроучавању*, ЛЗ 39 (1999) 79–100. Аутор је испустио део натписа, а и дописивао је оштећена места, која су постала саставни део текста. Није донео у издању фотографије. Натпис се овде издаје на основу личног увида аутора и фотографија које је урадио Огњен Мишић.

⁵ Исто, 88.

⁶ Б. Цветковић тврди да је и име Вука Лазаревића исписано црвеним мастилом што није тачно и што се лепо види на приложеном снимку.

⁷ У питању је тројична инвокација, па није тешко реконструисати уништени део текста: † **ИЗВОЛКНИКЪМЪ УТЪЦА**. Исту реконструкцију је предложио и Б. Цветковић.

⁸ Б. Цветковић је ову реч лоше прочитао као **смѣрни**.

⁹ После ове речи, а пре следеће Б. Цветковић је додао СЕ што би граматички било исправно, али на натпису нема места за ову реч. Што говори о писмености писара.

¹⁰ Уништени део другог реда Б. Цветковић је као могућу реконструкцију предложио: **храмѣ елик**. Види Б. Цветковић, *Манастир Липовац*, 99. Решење је смислено у реченици.

¹¹ Б. Цветковић је ову реч испустио у рашчитавању.

¹² Овде је у питању почетак трећег реда који је уништен. Пошто писар није поштовао дужину редова није могуће на основу смисла реконструисати текст.

¹³ Б. Цветковић је у свом издању испустио ове речи.

¹⁴ Овде се завршава део натписа који је преузет из неког документа чији је аутор Герман.

¹⁵ Уништени део четвртог реда је почетак оног дела натписа који у суштини претставља запис о обнови храма. Тај део текста Б. Цветковиће је реконструисао по смислу: **обнови се б(о)ж(ь)ст(ь)**. Судаћи по наставку реда предлог овакве реконструкције има смисла.

¹⁶ Крај записа о обнови. Одавде почиње извод из изгубљене повеље кнеза Стефана Лазаревића, и он почиње симболичном инвокацијом.

¹⁷ Почетак петог реда није могуће поуздано реконструисати према смислу предходне и наредне речи. Б. Цвет-

ковић предлаже: **вир на** што је једна од могућности. Уз придев криви може ићи и нека друга именица као део имена топонима (на пример бор, брест итд).

¹⁸ Овде је натпис намерно оштећен брисањем. Б. Цветковић мисли да је у питању топоним Бошевци у атару села Липовац па би по њему избрисани део гласио: **Бо.. вце съ вьсеми старинами**. Данас се то на натпису, а ни снимку не види.

¹⁹ Превод Т. Суботин Голубовић.

²⁰ С. Мишић, *Пейрушко и Липовачко крајишће од њоловине 14. века до 1459. њодине*, Историја Поморавља и два века од Варваринске битке, ур. С. Мишић и А. Шемјакин, Крушевац 2010, 121–128, са старијом литературом.

²¹ Ст. Новаковић, *Законик Сѣефана Душана цара срѣској 1349. и 1354*, Београд 1898, 112, 232 (чл. 145).

²² С. Мишић, *Пейрушко и Липовачко крајишће*, 121.

²³ Исто, 124.

²⁴ М. Поповић, *Липовац*, 172.

²⁵ С. Мишић, *Поход сулѣана Мусе на Десѣѡѡовину 1413. њодине и истѡчна срѣско – ѡурска ѡраница*, ИГ 1 – 2 (1987) 75 – 88.

²⁶ М. Поповић, *Липовац*, 173.

Summary**Ktitor's inscription in St. Stefan monastery in Lipovac**

It's about inscription above the west portal of St. Stefan church in Lipovac down below Leskovik. The inscription consist of three parts: the first one is about monk German who built narthex and converted the church to monastery. The second part of the inscription is about church restoration year (1389/1399). The third part of the inscription represents excerpt from duke Stefan Lazarevic's charter, through which he bestowed monastery wuth possessions.

The church was built as nobleman's alongside palace, most certainly nobleman's - boarderlander's, who ruled over Lipovac fortress which is above the monastery. It was built in the decade before the Kosovo battle and was originally dedicated to Transfiguration of Jesus. According to archaeological researches, naobleman's family were buried in the church and it died off with the death of the eldest nobleman to whose wite died giving childbirth and four children also died before that Vitomir who tought together with Crep Vukoslavac against the Turks in the battle of Dubravica in 1380. Year way be recognized in it.

Владета Петровић

Историјски институт, Београд
petrovic.vladeta@gmail.com

КТИТОРСКИ НАТПИС ИЗ ЦРКВЕ СВЕТОГ МИНЕ У ШТАВИ*

Апстракт: Тема рада је ктиторски натпис у цркви Св. Мине у Штави, код Луковске Бање. Црква је саграђена и живописана у 17. веку, у време патријарха Пајсија и грачаничког митрополита Силвестера.

Кључне речи: ктиторски натпис, црква Св. Мине, Штава, 17. век, патријарх Пајсије, митрополит Силвестер

Црква Св. Мине је подигнута у 17. веку, највероватније на старом култном месту.¹ Налази се на источним обронцима Копаоника који се спуштају ка Куршумлији, територији која је током средњег века представљала важну рударску област. Штава, као и друга мања рударска насеља, настала је у време урбанизационог таласа који се одиграо крајем 14. и почетком 15. века, када рударство постаје једна од најзначајнијих привредних грана средњовековне Србија.²

Иако је црква Св. Мине већ била тема једног од радова у првом броју овог часописа³, враћамо јој се опет са циљем да дамо читање сачуваног ктиторског натписа и приложимо фотографије истог. Натпис се налази на западном зиду наоса, на надвратку портала, изведен у фреско техници на малтеру.⁴ Настао је у време живописања цркве које су обавили зографи Никола, Тома, Димитрије и Јован.⁵

Значајан број истраживача се бавио, како садржајем, тако и читањем овог натписа, као

Сл.1: Црква Светог Мине
Fig. 1: St. Mina church (photo by O. Mišić)

Сл.2: Ктиторски натпис

Fig. 2: Ktitor's inscription (photo by O. Mišić)

и историјом цркве Светог Мине и народним предањима везаним за њу. Убрзо, по ослобођењу 1878. године објављују се први текстови о овом сакралном објекту. О њему пишу Милан Ђ. Милићевић, Михаило Ризнић, Пера Тодоровић и Иларион Руварац.⁶ Овом приликом усредсредимо се на сам натпис и објављене варијанте његовог читања.

Милан Ђ. Милићевић у својој књизи *Краљевина Србија* истиче, да се из натписа види, да је црква саграђена „при архијепископу свих српских и поморских, и подунавских земаља, патриарху пећскому кир Пајсеју, и митрополиту грачаничкому кир Силвестру“. Чуо је да мештани причају да је црква саграђена на 37 година после Косова.⁷

Према читању Михаила Ст. Ризнића натпис гласи:

ѿтаго дѣа сагради.е га.. и пописъне синови си.ж..ран ~ црамъ стаго великаго мѣченика про. дом...оа..ок. амс.с ~ нь при арциепјеконѣ всѣхъ сервскјхъ ј подѣнавскихъ змѣлј патриѣрхѣ пекъскомѣ кврѣ паисеј митрополитѣ грачанскомѣ кврѣ силвестрѣ и.. ита сап.. к.ј⁸

Ризнић истиче, да је неко пре њега натпис прецртао угљеном, па је због тога покварен његов смисао. По његовом мишљењу храм је више пута живописан, а овај натпис је из периода последњег живописања храма.⁹

Према Ризнићевом читању, натпис је приредио, са извесним преправкама, Љуба Стојановић. У првој књизи *Зайиса и наѿииса*, штампан је следећи текст натписа:

...светаго доѣца сагради ШсѢе ѿ.. и пописъне синови синови си.ж..ран ~ црамъ светаго великаго мѣченика про.дом..оа..ок. амс.с ~ нь прѸ арциепѸскопѣ всѣхъ сервскјхъ ѿ подѣнавскихъ земѣль патриѣрхѣ ~ пекъскомѣ кврѣ Паисею, митрополитѣ грачанскомѣ кврѣ Силвестрѣ ~ и.. ита сап.. к.і.¹⁰

Нешто другачије читање даје Тихомир Ђорђевић. По његовом читању натпис гласи:

изволкниемъ ѿца и поспѣхъниемъ сна и сѣврѣнени ~ ѿтаго дѣа саградиѣе ѿци и пописъне синови си бжѣставни ~ црамъ стаго велѸкаго мѣченика мина троѣдомъ и подвио рава пожие кврѣ андрѣи ~ прѸ арѸѸепѸскопѣ всѣхъ сервскѸихъ и поморскѸихъ и подѣнавскѸихъ земѣль патриарх ~ пекскѣмѣ кврѣ паисеи митрополитѣ грачаничкомѣ кврѣ силвестрѣ и тито сагрѣдѸ крѣст ~ андр...

Овим написом се позабавио и Бранислав Вуловић у свом тексту *Неколико сѿоменика у околини Куршумлије*. У њему, он даје калк натписа:

изволѣниемъ ѿца и поспѣшениемъ сна и сѣврѣне ІІІ ѿтаго дѣа саградиѣе ѿци и пописъне синови си бжѣставни ІІІ црамъ стаго

Сл.3: Ктиторски натпис - детаљ
Fig. 3: Ktitor's inscription – detail (photo by O. Mišić)

великаго мѣченика мина троудомь и подвигомь кѹр андреи І4І при арциепѣјскоѹпѢ всѣхъ сръвскѹхъ и поморскѹихъ и подоунавскѹихъ земль патриархѢ І5І пекскѹмѢ кѹрь паисеи митрополитѢ грачаничскомѢ кѹр СиливестърѢ ктита сагрѣдј крїстїань І6І андреи с. . . м..¹¹

Исправљен текст Вуловићевог калка даје Сретен Петковић у свом раду *Лејенда о свѣтом Мини у цркви села Штаве* издатом у оквиру монографије *Срїска уметностї XVI и XVII века*.¹² Према њему натпис гласи:

изволѣнїемь ѡца и поспѣшениемь сѣна и сѣврѣњени стаго дѣа саградиње ѡци и пописьње синови си бжѣставни црамя стаго великаго мѣченика мина троудомь и подвигомь раба божїе кѹр андреи при арциепѣјскоѹпѢ всѣхъ сръвскѹхъ и поморскѹихъ и подоунавскѹихъ земль патриархѢ пекскѹмѢ кѹрь паисеи митрополитѢ грачаничскомѢ кѹр силивестърѢ и тито сагрѣдј крѣст іань(?)

Приликом теренских истраживања на пројекту *Средњовековне срїске земље (13–15. век): Полиѣички, ѣривредни, друшѣивени и ѣравни ѣроцеси*, обављених маја 2017. године, снимљен је ктиторски натпис у Штавској цркви. Овом приликом дајемо његову фотографију и текст. Пошто смо имали прилику да видимо натпис, дошли смо до закључка да калк који је објавио Бранко Вуловић је најприближнији тексту данас сачуваног дела натписа. Приликом истраживања, спроведених средином прошлог века, Вуловић је био у прилици да

види и први ред натписа, као и прва слова сваког следећег реда. Данас се ти делови натписа налазе испод накнадно нанесеног оквира. Такође, делови текста са десне стране су у великој мери изbledели. Реконструкцију текста у тим деловима смо извршили према већ поманутом калку.

І2І [свѣ]ѣго дѣа саградиње ѡци и пописьње си[но]ви [си]вжѣставни І3І црамя сѣаго великаго мѣченика м[ина] [т]роудомь [и] подвигомь кѹр андреи І4І [при а]рциепѣјск[оу]пѢ всѣхъ сръвскѹихъ и поморскѹихъ и подоунавскѹихъ земль [патриархѢ] І5І [п]екскѹмѢ кѹрь паисеи митрополитѢ грачаничскомѢ кѹр силивестърѢ ктита сагрѣдј крї[стїань] І6І анд[реи]... [ѣрѣм] ... [мѣца ау]г[уста]...

Последњи ред натписа једва је видљив, јер је нанет малтер на део зида више греде над порталом. Годину када је настао натпис смо реконструисали на основу врхова слова са титлама. За прва два слова сигурно можемо тврдити да су з и р. Треће слово је највероватније слово м. У овој тврдњи се слажемо са Сретеном Петковићем, као и у реконструкцији четвртог слова које може бити а или д. На основу оваквог тумачења видљивих делова последњег реда натписа, живописање цркве Светог Мине се може датирати у 1633. или 1636. годину.¹³ Иза године, такође се на основу врхова слова, може назрети текст мѣца (месеца) иза кога се следе нејасна слова и једно надредно г. Како је август једини месец чији назив садржи

слово г, са великом слободом можемо тврдити, да је натпис настао месеца августа.

Наведено датирање поткрепљују и други извори. На првом месту то је помен митрополита Силвестра у препису синђелије хиландарском митрополиту Мардарију насталом 18. јула 1635. године. У овој синђелији, која је издата у Пећи, помиње се „митрополит новобрдски кир Силвестер“. Уз њега помињу се захумски владика кир Симеон, митрополит тосталски кир Виктор, митрополит скопски и нагорички кир Михаило и епископ полошки кир Никонор. Препис ове синђелије настао је приликом Мардаријеве посете Русији.¹⁴

Грачанички митрополит кир Силвестар још се помиње и у једном недатираном запису у рукопису из Народне библиотеке, који гласи: **Вѣсѣсветомѣ прѣвсвѣзеномѣ митрополитѣ грачанѣскомѣ кѣр Силвестрѣ.**¹⁵

На новобрдског митрополита Силвестера могуће је да се односи и помен кир Силвестера у синђелији вршачког владике Антонија. Овај спорни документ је доводио у сумњу време доласка Пајсија на пећку катедру. Његов садржај је сачуван у виду преписа начињеног у Москви 1622/23. године, приликом доласка владике Антонија у Русију. Поред путних листова, владика је тада показао и своју синђелију. Из ње се види, да га је посветио патријарх приликом доласка у рудничку митрополију, уз саслужење месног митрополита Арсенија и кир Силвестера. Антоније је тада постављен за вршачког епископа, пошто је тамошњи епископ Симеон оставио своју паству. Синђелија је датирана децембром 1611. године.¹⁶ Према мишљењу Мирка Јевтића, које прихвата Томислав Јовановић, синђелија је фалсификат у делу који се односи на датум издавања, који треба померити у 1619. годину.¹⁷

У синђелији владике Антонија највероватније се ради о смедеревском митрополиту Силвестру, који се помиње у натпису на гробници владике Софронија у манастиру Благовештења на Руднику. Из овог натписа сазнајемо да је гробницу оградио владика смедеревски кир Силвестар 1619. године.¹⁸ Не треба искључити могућност да су смедеревски митрополит Силвестер и грачанички ми-

трополит Силвестер једна иста личност, која је прешла са једне на другу катедру.

После 1635. године немамо податке о грачаничком или новобрдском митрополиту Силвестру. Из 1649. године знамо да је „митрополит ђаура области Приштине и Новог Брда и њиховог подручја“ био Григорије. Он је наследио Јефтимија, који је свргнут.¹⁹

Важно је напоменути да је у кругу људи блиских патријарху Пајсију био и извесни Силвестер, кога је патријарх 1624. послао у Самоков²⁰, а 1625. године у Херцеговину²¹. Као егзарх Силвестар се појављује у запису рукописа манастира Свете Тројице код Пљеваља 1625. године²² и на једном панагијару, који је поклонио братству свога манастира у Морачи²³. Можда пред крај живота патријарх Пајсија Силвестар постаје митрополит скопски. У натпису у нартексу цркве у Грачаници забележено је да је умро 1669. године.²⁴

Напомене:

* Рад настао као резултат истраживања на пројектима Министарства просвете и науке: *Етнојези Срба у средњем веку: Упоредна анализа историјско-културног наслеђа, језичког материјала и предметног материјала културе са аспекта аналитичке хемије* евиденциони бр. ИИ 47025 и *Средњовековне српске земље (13–15. век): Политички, привредни, друштвени и правни процеси* евиденциони бр. ОИ 177029.

¹ У току конзерваторских радова установљено је постојање некрополе са две фазе сахрањивања, при чему млађа припада времену изградње цркве. Покретни археолошки материјал припада времену од 14. до 18. века. Б. Дељанин, *Црква Светиој Мине у Штјави. 1 Археологија*, Ток 16-17 (1981) 114, 116.

² В. Петровић, *Натпис на фасади цркве Светиој Мине у Штјави*, Натписи и записи 1 (2015) 42.

³ Исто, 41-46.

⁴ Б. Вуловић, *Неколико синоменика у околини Куршумлије*, Музеји 6 (1951) 147.

⁵ О живопису цркве Св. Мине видети: С. Петковић, *Легенда о светом Мини у цркви села Штјаве*, Старинар 20 (1969) 277-288.

⁶ М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, 359; М. Ст. Ризнић, *Дойиси. Црква у селу Штјави*, Старинар 2 (1885), 61-65; И. Руварац, *Село Штјава и Штјавска црква у Тојлици*, Летопис МС 234, 6 (1905) 8-9.

Критички осврт на наведене текстове даје Ђорђе Сп. Радојичић. Ђ. Сп. Радојичић, *Мркишина црква и „Штјавско јосиодство“*, Старинар 12 (1937) 36-41.

⁷ М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, 359.

⁸ М. Ст. Ризнић, *Дойиси. Црква у селу Штјави*, 63.

⁹ Исто, 63.

¹⁰ ССЗН, I, бр. 1421.

¹¹ Б. Вуловић, *Неколико сѿоменика у околини Куришумлије*, 136-149.

¹² У првом издању овог рада објављеном 1969. године у часопису „Старинар“ није дат натпис. Упореди: С. Петковић, *Лејенда о свѿетом Мини у цркви села Шѿаве*, Старинар 20 (1969) 227; С. Петковић, *Срѿска умејносѿ XVI и XVII века*, Београд 1995, 330.

¹³ С. Петковић, *Срѿска умејносѿ XVI и XVII века*, 332.

¹⁴ С. М. Димитријевић, *Грађа за срѿску исѿорију из руских архива и диблиоѿека*, Споменик СКА 53 (1922) 119-120. Т. Јовановић, *Књижевно дело ѿаѿријарха Пајсеја*, Београд 2001, 247-249.

Да је у питању исти митрополит Силвестер говоре у прилог и наведене титуле грачанички и новобрдски. После обнове Пећке патријаршије, Новобрдска епархија се називала Митрополија Грачанице, Митрополија Грачанице Липљанске. Р. Тричковић, *Срѿска црква средином XVII века*, Глас САНУ 320 (1980) 105.

¹⁵ ССЗН, II, бр. 4617. Видети и: Р. Тричковић, *Срѿска црква средином XVII века*, 105.

¹⁶ С. Димитријевић, *Прилози расѿрави „Одношаји ѿећских ѿаѿријарха с Русијом у XVII веку“ у Гласу LVIII и LX*, Споменик СКА 38 (1900) 59-60; С. Димитријевић, *Одношаји ѿећских ѿаѿријарха с Русијом у XVII веку*, Глас СКА 58 (1900) 227-228; Т. Јовановић, *Књижевно дело ѿаѿријарха Пајсеја*, 203-204.

¹⁷ М. М. Јевтић, *Синђелија еѿискоја Анѿонија (1619 ѿодине)*, Преглед цркве Епархије нишке XV/2-3 (1934)

65-75; Т. Јовановић, *Књижевно дело ѿаѿријарха Пајсеја*, 86, 89.

¹⁸ ССЗН, I, бр 1032. Видети и: Р. Тричковић, *Срѿска црква средином XVII века*, 112.

¹⁹ Р. Тричковић, *Срѿска црква средином XVII века*, 159.

²⁰ ССЗН, I, бр 1160; Т. Јовановић, *Књижевно дело ѿаѿријарха Пајсеја*, 60, 331.

²¹ ССЗН, I, бр 1178; Т. Јовановић, *Књижевно дело ѿаѿријарха Пајсеја*, 60, 333.

²² ССЗН, I, бр. 1161; Т. Јовановић, *Књижевно дело ѿаѿријарха Пајсеја*, 60-61.

²³ ССЗН, II, бр. 4684; Т. Јовановић, *Књижевно дело ѿаѿријарха Пајсеја*, 61.

²⁴ Т. Јовановић, *Књижевно дело ѿаѿријарха Пајсеја*, 61.

Резиме

Тема рада је ктиторски натпис у цркви Св. Мине у Штави, код Луковске Бање. Натпис се налази на западном зиду наоса, на надвратку портала, изведен у фреско техници на малтеру. Црква је живописана у време патријарха Пајсија и грачаничког митрополита Силвестера, највероватније 1633. или 1636. године. Потврду датирања овог живописа налазимо и у препису синђелије митрополита Мардарија из 1635. године, у којој се помиње новобрдски митрополит Силвестер. Могуће је да су смедеревски митрополит Силвестер, који се помиње у једном натпису из 1619. године, и новобрдски митрополит Силвестер једна личност.

Небојша Мићић

Мали Зворник

michko@tesla.rcub.bg.ac.rs

НАДГРОБНИ НАТПИСИ У ПОРТИ МАРКОВЕ ЦРКВЕ У УЖИЦУ

Апстракт: У порти цркве Св. Марка у Ужицу налази се осам надгробних споменика из XIX века, чији натписи представљају сведочанство о насељавању тог града. Најстарији и најзанимљивији су споменици Јова Орловића из Нове Вароши, претка ужичке гране Орловића, и рујанског капетана Неша Стојановића. Затим су ту споменици још шест угледника (трговаца, судија итд), који садрже и податке о члановима њихових породица.

Кључне речи: Маркова црква, Ужице, Јово Орловић Нововарошанин, капетан Нешо Стојановић, Перириша, Невесиње, судија Ристо Спасојевић, Обрад Јеремић, Лазар Невесињац, Лука Митровић, Требиње, Мићо Радмиловић, Бранеша

Непосредно након Другог устанка (1815), а знатно пре званичног добијања аутономије (1830), у Србији су турски гарнизони задржани само у шест пограничних градова: Београду, Смедереву, Кладову, Шапцу, Соколу и Ужицу. При том је свако од ових утврђења имало и одређену цивилну муслиманску по-

пулацију, која се састојала од административног особља, трговаца и занатлија са њиховим породицама. Међу поменутих градовима, муслиманско становништво је најбројније, и са најдубљим коренима, било у Ужицу. Подграђе ужичке тврђаве настањивало је више хиљада ерлија (грађана), а низ падине према Ђетињи

Сл.1: Црква Светог Марка у Ужицу
Fig. 1: St. Mark's church in Užice

Сл.2: Низ споменика у црквеној порти
Fig. 2: A series of monuments in the church's port

спуштали су се низови њихових кућа, башти, дућана и магазина. Због великог броја џамија, чији су минарети упадљиво штрчали са ужичких брда, град је носио надимак „мали Цариград“. Државничка визија кнеза Милоша Обреновића укључивала је што брже успостављање равнотеже православног становништва у градовима, које ће касније водити ка поступном и потпуном истискивању турског утицаја. Због тога је подстицао насељавање Срба у ужичку чаршију (српски део вароши, на Царини, уз поток Коштицу), како из околних села, тако и придошлице из Црне Горе, Херцеговине и Новопазарског санџака. Ова миграциона струја у највећој мери је одредила састав градског становништва за наредне деценије.

Самим тим појавила се и потреба за подизањем градске цркве, јер је постојећа у Севојну била и прилично удаљена, и премала за нарастајући број верника. Али изградња хришћанске богомоље у Ужицу није било само питање задовољавања духовних осећања Срба. У ово време је црква била једна од најзначајнијих државних институција, и требала је имати улогу темељног камена на који ће се Срби ослањати током постепеног преузимања градске власти у своје руке. Због тога и не чуди што се око њеног подизања заузео лично кнез Милош. Иницијативу је, вероватно на Кнежев миг, покренуо тадашњи првак Ужичке нахије Атанаско Марић пред скупштином у Ваљеву 1826. године. Црква, посвећена Св. Апостолу и Јеванђелисти Марку, подигнута је скромно, од плетера и без звоника, да не би у том тренутку сувише дражила Турке. Владика

шабачко – ужички Герасим је у октобру 1828. године писао да му је „одавно познато да је црква завршена, али због извесних тешкоћа није могао раније доћи да је освешта“. Пошто је већ 1842. подигнута велика црква у средини вароши (садашњи Саборни храм Св. Великомученика Георгија), стара је брзо заборављена и запуштена¹.

Маркова црква, како је Ужичани колоквијално називају, прву обнову је доживела у задњој деценији XIX века. Тада је подигнут и издвојени дрвени звоник четвороугаоне основе. Затим је прошла кроз две велике обнове током XX века (1921. и 1966. године), о чему сведоче мермерне плоче са списковима приложника, уграђене у бетонску позиду која окружује цркву. Ове натписе нећемо наводити, јер припадају новијем периоду. Данас Маркова црква, са својим кровом покривеним шиндром и дрвеним збоником, представља један од симбола и лепших украса старог језгра Ужица.

Споменици који су тема овог текста смештени су у једном низу иза олтарске апсиде. Њихова првобитна локација није поуздано утврђена, али се може претпоставити да су означавали гробове градских угледника (односно чланова њихових породица) који су својим друштвеним статусом, или значајним прилозима, стекли право да буду сахрањени у црквеном дворишту. Уводне фразе натписа потврђују да се заиста ради о надгробним споменицима, а не „успоменама“ подигнутим у знак сећања на покојнике сахрањене гдегод другде. Укупно има осам обележја. Шест од њих је, вероватно приликом последње реконструкције цркве, учвршћено затапањем њихових основа у бетон и постављено у један низ тако да су закренути лицем према јужној страни. Нажалост, овим поступком је део натписа на неким од споменика завршио у бетону, и тиме остао трајно изгубљен. Две најстарије плоче, од којих је једна оштећених крајева, а од друге је сачувана само четвртина, стоје слободно. Натписи ће бити представљени хронолошки, према времену њиховог настанка, а не према физичком редоследу у низу.

1. *Найиис Јове Орловића из 1838. године*

Јово Орловић, угледни и имућни припадник фамилије која је презиме добила по Ор-

ловачи на планини Златар, код Нове Вароши, био је родоначелник ужичке гране Орловића. Његов споменик у порти Маркове цркве је у облику благо трапезне плоче, од тврдог белог кречњака. Плоча је поломљена са доње стране, и знатно оштећена са горњих углова, али је део на коме се налази натпис остао сачуван у највећој мери. Натпис је у шест правилних редова, са дубоко урезаним словима уједначене величине и форме, изведених са калиграфским елементима. Речи су раздвајане двотачкама, а присутна је и једна скраћеница типична за црквенословенске текстове (МЦА са тилтом, у значењу „месеца“).

**ЗДЪ ПО + ЧІВАЕТЪ |2| РАБ БОЖІ ІСЪВО
СЪРЛ |3| ОВІЪ ЖІТЕЛЪ НОВЕ ВАРОШИ
|4| ПОЖІВЪ ЛЪТА 60 ПРЕСТА |5| ВІСА
МЦА МАІА 17 [ДА] |6| НА 1838 ГО[ДИН]**

Сл.3: Споменик Јова Орловића
Fig. 3: Gravestone of Jovo Orlović

Добар чланак о Орловићима, „ужичким племићима“, објавио је проф. др Никола Поткоњак², по мајчиној страни и сам потомак ове фамилије. Међутим, пажљивом анализом његовог текста увиђа се да аутор није имао знања о постојању овог споменика. Уосталом, да је знао за њега, вероватно не би пропустио да га уврсти у свој рад. Он је детаљно дискутовао о могућој години када су Орловићи (Јовини синови Алекса – Ако и Нешо) преселили из Нове Вароши у Ужице. Закључио је да се то вероватно десило у једном миграционом таласу 1837. године, а да је сам Јово остао и умро у Новој Вароши. Натпис о коме говоримо сведочи да је и сам стари Јово боравио у Ужицу, где га је задесила смрт 17. маја 1838. године. Могуће да је тај његов боравак био привре-

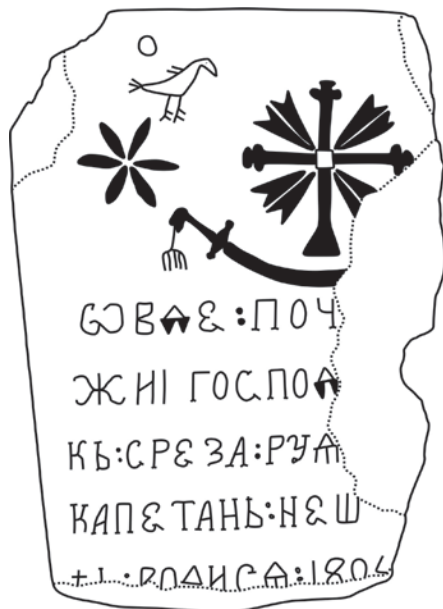
мене природе, јер се у натпису наглашава да је он „житељ Нове Вароши“. По сведочењу професора Поткоњака, Орловићи су чували икону своје крсне славе, Св. Врачева Козме и Дамјана, са следећим записом: „Образ пресвјатаја Богородици списасја Јовану Нововарошанину Орловичу – сописасја месеца марта 1820. Алексије рукоју сописа“. Јово Орловић и Тимотије Борисављевић, трговци из Нове Вароши, учествовали су 1832. године у стишавању немира међу Србима тог краја³. Први поуздан податак о припадницима ове фамилије у Ужицу јесте белешка из протокола крштених 1841. године, када су Алекса и Ката Орловићи обили сина Герасима. Професор Поткоњак је одбацио писање М. М. Борисављевића (рођен 1858. године), који у својим мемоарима наводи да је „међу 400 душа из Нове Вароши 1837. године и Јово Орловић са сином Аком пребегло и више се није враћао овамо у Нову Варош“. Натпис на Јовином споменику, очигледно, то потврђује.

2. *Найиис Неша Стојановића из 1845. или 1846. године*

Нешо Стојановић је дуго година био најближи сарадник и десна рука свемоћног ужичког пуковника (сердара) Јована Мићића, најпре у улози његовог писара и ађутанта, а затим и начелника Рујанског (Златиборског) среза. Потом је издао свог господара и пристао уз уставобранитеље, али није се дуго задржао ни на власти, нити у животу. Већ 1845. или 1846. године скончао је под неразјашњеним околностима. У порти Маркове цркве налази се један уломак његовог надгробног споменика. На основу сачуваног дела текста, може се рећи да се ради о четвртини првобитне плоче. По облику и материјалу од којег је израђена, слична је плочи Јове Орловића. Слова су резана на сличан начин, вешто и уједначено, али се њихова форма значајно разликује. Нарочито је то уочљиво код самогласника А, Е и А. Овакво Е, у форми која је блиска данашњем писаном облику великог слова, врло ретко се среће на надгробним натписима. Исти калиграфски елемент – цртица на крајевима оних линија које не припадају горњој или доњој ивици реда – доследно је присутан и на словима С и СѢ. С друге стране, линије чији

крајеви леже на ивицама редова углавном се завршавају стопицама. Сва слова су лепа, правилна, и ако изузмемо необично Е, имају уставну форму. Могло би се претпоставити да су споменици Јове Орловића и Неше Стојановића израђени у истој радионици, драгачевске клесарске школе, али да су их радили различити мајстори. Предлогач за натпис свакако потиче од различитих писара. Нешин натпис пуно је ближи народном говору него Јовин („овде почива“ у односу на црквенословенско „здје почивает“, што није доследно настављено код „родисја“). Рељефни украси на овом споменику су занимљиви и мајсторски сјајно изведени. Сабља са кићанком на балчаку симбол је официјерског достојанства покојника, јер у прво време обновљене српске кнежевине није постојала подела цивилне и војне власти. Тако су окружни начелници уједно имали чинове пуковника, а срески мајора. Птица је, уз јелена, у симболици надгробних рељефа најчешћа животиња која преводи душе умрлих на онај свет.

**ГВДЕ : ПОЧ[ИВА РАБ БО] |2| ЖИИ
ГОСПОД[ИН НАЧЕЛНИ] |3| КЪ : СРЕЗА
: РУА[НСКОГ] |4| КАПЕТАНЪ : НЕШ[О
СТОАНОВ] |5| ЂЪ : РОДИСА : 1806 . . .**

Сл.4: Калк Нешиног споменика
Fig. 4: Kalk of Neša's gravestone

Овај споменик је занимљив и као пример где се, на основу сачуваног мањег дела натписа, може добро реконструисати већи, изгубљени део. Наиме, за цело време постојања

Рујанског среза, та административна област имала је само једног званичника са именом Нешо. Штета је што није сачуван крај натписа, јер би он можда дао одговор о узроку смрти покојника. Како о његовом животу постоји врло мало података, и то углавном у необјављеној архивској грађи, тако се и о смрти у литератури не може наћи готово ништа. Златиборски завичајни истраживач Данило Станојевић је аутору усмено саопштио непроверену тезу да су Стојановића убили хајдуци на Златибору. Постоји чак и верзија по којој је извршио самоубиство⁴, али да је то тачно, тешко да би у оно време могао бити сахрањен са хришћанским обележјем, и то у црквеној порти. Животом и делима Неше Стојановића се овде нећемо даље бавити, јер је аутор већ објавио чланак на ту тему⁵. Тада је први пут и представљен налаз овог надгробника.

Следећих пет споменика очигледно је израђено у истој радионици, слова су резана са истим шаблонима, а и рељефи су у сличном стилу. Припадају седмој деценији XIX века и доносе податке о угледним грађанима, њиховом пореклу, те пословима којима су се бавили. Неки од ових натписа садрже прецизне податке о томе када је, и одакле, покојник дошао у град, па тако представљају својеврсну хронику насељавања Ужица.

3. Найиис Перише из 1861. ѿдине

ПРИЋИ БЛЖЕ |2| МИЛИ СРБСКИ |3| РОДЕ УМОЛЪН |4| ПОСТОЙ МА: |5| ЛО ОВДЕ И |6| ПРОЧИТАЙ |7| НАДПИС ГРО |8| БА ОВОГ, ТЕК |9| НА РАДОСТ |10| МОЯ РАДНЯ |11| ПОЋЕ. АЛИ НЕ |12| МИЛА СМРТЪ |13| ОДМА МЕ НА |14| ЂЕ. У НАИЛЪП |15| ШЕМУ МОМЕ |16| ВЪКУ, ТЪЛО |17| МОЕ ВЕЋ ТРУ |18| НЕ УМРАКУ. |19| БЛАЖЕНО УПО: |20| КОЕНОГЪ |21| ПЕРИШЕ Крај предње и почетак задње стране: **ИЗ УЖИЦА |2| А РОЊЕНГ У |3| НЕВЕСИНЮ. |4| ПРЕДЪЛУ МО |5| СТАРСКОМЪ |6| КОЈ СЕ У 32. |7| Г: СВОЕ МЛА |8| ДОСТИ УВЪ: |9| ЧНОСТ ПРЕ: |10| СЕЛИ СЕ 5. ГЪ |11| МАЈА 1861. Г: |12| ПОМЈАНИ ГО: |13| СПОДИ ВО ЦАР: |14| СТВИ ТВО: |15| ЕМЪ! СВЕЕ |16| ЛЮБКО ОКО |17| МЕНЕ УЖИ** Остатак задње стране се не види због потапања споменика. Почетак

Сл.5: Споменик Перише
Fig. 5: Gravestone of Periša

бочне стране: ГОСПАВА [2] ОЖАЛО: [3] СЋЕНА [4] И СЕСТ: [5] РА БУКА [6] ЗА МНОМ [7] ВЕНУ [8] ШТО [9] ЖИВОТУ [10] МОМЕ [11] ДОБЕ и остатак бочне стране се не види.

4. Найиис судије Ристи Сјасојевића из 1863. године

У ГРОБУ ОВОМ СА: [2] ХРАНЋНИ СУ СА: [3] МРТНИ ОСТАТЦИ [4] Г: РИСТЕ СПАСОЈ [5] ЕВИЋА ЧЛЕНА [6] СУДСКОГ ОКРУГА [7] УЖИЧКОГ ИЗ УЖИ: [8] ЦА, ПРЕМИНУВШЕГ [9] 16. АПРИЛА. 1863. ГО: [10] ДИНЕ, У 34 ОИ ГОДИ: [11] НИ ЖИВОТА, КОГА Е [12] ПРОВЕО У ИЗУЧАВА: [13] НЮ НАУКА У ОТЕ: [14] ЧЕСТВЕНИМ ЗАВОДИ [15] МА, А ПОСЛЕ

Сл. 6: Споменик Ристе Спасојевића
Fig. 6: Gravestone of Rista Spasojević

БРИ: [16] НУЋИ СЕ ДА ОДГО: [17] ВОРИ ДУЖНОСТИ [18] МА, КОЕ СУ ГА ЗА [19] СРЕЋУ НАРОДА [20] ОБВЕЗИВАЛЕ.

5. Найиис синова Обрада Јередића из 1862, односно 1864. године

ИС ХС [2] НИ КА [3] + НЕ ЧУДИ СЕ [4] ЧИТАТЕЛЈУ ГРО [5] БУ ОВОМЪ, КОЈА [6] КОСА ПОКОСИ [7] ЛА МЕНЕ ТА ЋЕ [8] КОСА ПОКОСИТИ [9] ТЕБЕ, САМО ВРЕ [10] МЕ НЕЗНАМ КА [11] ЋЕ ОВДЕ УМРА [12] ЧНОМЪ ГРОБУ [13] ПОЧИВАЈУ ДВА [14] БРАТА РОЂЕНА [15] ВАСО ОДЪ 3 МЕ [16] СЕЦА ПРЕСТА [17] ВІ СЕ 1848. Г: крај

Сл. 7: Споменик синовима Обрада Јередића
Fig. 7: Gravestone of sons of Obrad Jeremić

предње и почетак задње стране: А ЛУКА ОДЪ [2] 3 ГОДИНЕ, РОДИО [3] СЕ 19. ОКТОМБРА [4] 1859. ПРЕСЕЛИ [5] СЕ У ВЕЧНОСТЪ [6] 16. СЕПТЕМБРА [7] 1862. Г: СЊОВИ [8] ОБРАДА ЕРЕМИ [9] ЋА ЖИТЕЛЯ ВА [10] РОШИ УЖИЦА [11] ОВАИМЪ СПО [12] МЕНЪ ПОДИЖЕ [13] НИОВЪ ОТАЦЪ крај задње и почетак бочне стране: КАДЪ СЕ [2] ЖИВКО РО [3] ДИ ВАСА И [4] ЛУКУ ЗАБО [5] РАВИ АЛ СЕ [6] ЖАЛОСТ ПО [7] НОВИ СМРТ [8] И НЪГА ПОГО [9] ДИ С БРАЋОМ [10] ОВДЕ ЛЕЖЕ [11] ПОД СТУДЕНУ [12] СТЕНУ И ЗАДА [13] ДЕ ОТЦУ И [14] МАТЕРИ ТУЖ [15] НУ УСПОМЕ [16] НУ. ЖИВКО [17] УМРО 28. [18] АВГУС. 1864. [19] ГОД. У КОЈОИ [20] СЕ I РОДИО.

Сл.8: Споменик Виде, кћерке Лазара Невесињаца
Fig. 8: Gravestone of Vida, daughter of Lazar Nevesinac

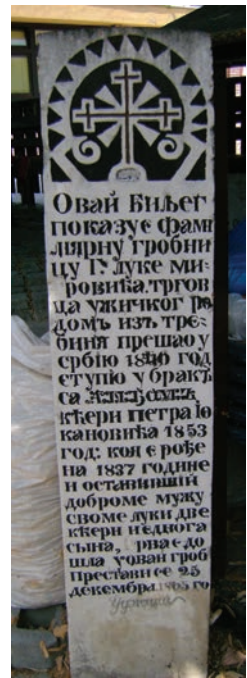
6. Наййис Виде, кћери Лазара Невесињаца, из 1865. іодине.

ЧИТАТЕЉУ КО |2| ІЙ ПРОБЕШГ ВУ: |4|
ДА УМОЉНО ПО |5| СТОЙ МАЛО ОВ:
|6| ДЕ И ОДМОРІЙ |7| ЧЛАНОВЕ УМО: |8|
РЕНОГ ТЂЛА ТВОГ |9| ПАК ПОГЛЕДАЙ
|10| ГДИ МЛАДОСТЂ ДЕ |11| ВОЯЧКА
У ОВОМ |12| МРАЧНОМ І ПОД |13|
ЗЕМНОМ МЕСТУ |14| ВЕНЕ ГДИ ВИДА
|15| КЋИ ПОЧИВШГ |16| ЛАЗАРА НЕВЕ |17|
СИНЦА БИВ:ЖИ |18| ТЕЛЯ И ТРГОВЦА
|19| УЖИЧКОГ. КОЯ СЕ |20| УСВОІОУ
НАЙЛЕ |21| ПШОУ ЦВЕТУЋОИ |21|
17ОУ ФОДИНІЙ |22| ЖИВОТА СВОГ |23|
ПРЕСТАВИ. Крај предње и почетак задње
стране: 30Г НОЕМБРА |2| 1865 Г. ПОМЯ |3|
НИ МЯ ГОСПО: |4| ДИ ВО ЦАРСТ: |5| ВІИ
ТВОЕМ |6| ПОСЛЕ СМРТІЙ |7| СВОЕ
ОСТАВИ |8| СВОЮ ЯКО УЦВЕ |9| ЛЂНУ
МАТИ СА |10| РУ СА СИНОМ ВИ |11|
ДОІОМ. С ЂОГОМ |12| МАТИ ПОЗДРА
|13| ВИ ВИДОЯ.

7. Наййис ірїовца Луке Мийїровића из 1865. іодине

ОВАЙ БИЉЕГ |2| ПОКАЗУЕ ФАМИ |3|
ЛИЯРНУ ГРОБНИ |4| ЦУ Г. ЛУКЕ МИ: |5|
ТРОВИЋА ТРГОВ |6| ЦА УЖИЧКОГ РО
|9| ДОМЂ ИЗЂ ТРЕ: |10| БИНЯ ПРЕШАО
У |11| СРБИО 1840 ГОД |12| СТУШО У

Сл. 9: Споменик Луке
Митровића
Fig. 9: Gravestone
of Luka Mitrović

БРАКЂ |13| СА АНЂОМЂ |14| КЋЕРИ
ПЕТРА ІО |15| КАНОВИЋА 1853 |16| ГОД:
КОЯ Е РОЂЕ |17| НА 1837 ГОДИНЕ |18|
И ОСТАВИВШІЙ |19| ДОБРОМЕ МУЖУ
|20| СВОМЕ ЛУКИ ДВЕ |21| КЋЕРИ И
ЕДНОГА |22| СЫНА, ПРВА Е ДО |23| ШЛА
У ОВАИ ГРОБ |24| ПРЕСТАВИ СЕ 25 |25|
ДЕКЕМБРА 1865. ГО |9| У УЖИЦИ

8. Наййис Миће Радмиловића

Последњи споменик у овом низу потиче
с краја XIX века. У натпису се приповеда о
Мићи Радмиловићу који је рођен 1865. године
у Бранешима у Босни, а доселио у Ужице 1876.
године као сиромашан дечак. Започета је при-
ча о томе шта је Мића постигао поштеним
радом, али због потапања споменика у бетон
ускраћени смо за остатак његове биографије.
МИЋА РАДМИ |2| ЛОВИЋ |3| Рођен у
Бране |4| шима у Босни |5| 1865. г, Досељен
|6| у Ужице као |7| сиромашно де |8| те 1876.
г. поште |9| ним радом и ње |10| ...

Литература

1. Новак Живковић, Ужички немири 1828-1838, Титово Ужице 1979, стр. 11-12.
2. Проф. др Никола Поткоњак, „Орловићи (стара ужичка породица)“, Ужички зборник 24, Ужице 1995, стр. 127-155.

Напомене

- 1 Новак Живковић, Ужички немири 1828-1838, Титово Ужице 1979, стр. 11-12.

² Проф. др Никола Поткоњак, „Орловићи (стара ужичка породица)“, *Ужички зборник* 24, Ужице 1995, стр. 127-155.

³ Новак Живковић, *Ужички немири 1828-1838*, Титово Ужице 1979, стр. 119.

⁴ Илија Мисаиловић, *Школа у Мокрој Гори*, Ужице 1992, стр. 12.

⁵ Небојша Мићић, „Прилог за биографију рујанског капетана Неша Стојановића“, *Историјска баштина др.* 28, Ужице 2016.

Summary

In the churchyard of the church of St. Marko in Užice there are eight tombstones from the 19th century. Their inscriptions testify about the process of populating the town. The oldest and most interesting monuments are those of Jovo Orlović from Nova Varoš, the ancestor of the Orlović family branch from Užice, and Nešo Stojanović, the captain of Ružno. In the churchyard there are six more monuments of elderlies (traders, judges, etc.), which also contain information about members of their families.

Владимир Кривошејев
Народни музеј Ваљево
krisha@open.telekom.rs

ПАМЈАТНИК ЈОВАНА ХАЦИЋА, СИНА ХАЦИ РУВИМА НЕШКОВИЋА И ПООЧИМА ЈОВАНА КУЈУНЦИЋА

Апстракт: У Манастиру Ћелије код Ваљева, недалеко од гроба Јустина Поповића, налазе се гроб и надгробна плоча ваљевског свештеника Јована Хаџића (1777-1830), сина Хаџи Рувима Нешковића, који су подига његова браћа од стрица. Међутим у парку у центру Ваљева постоји и његов белег „памјатник“, пренет са непознате локације на реци Градац, са места где се за живота Јован најрадије одмарао, и где је жело да буде сахрањен. Овај белег је подигао Јован Стефановић Кујунџић, отац Милана Кујунџића Абердара и таст Стојана Новаковића. Јован Кујунџић је био посинак Јована Хаџића. Њему је поочим у наследство оставио свој иметак, који је представљао почетни капитал за даљи развој његове успешне пословне и друштвене каријере. И Кујунџић се свом поочиму одужио подизањем поменутог белега.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Ваљево, Манастир Ћелије, Хаџи Рувим Нешковић, Јован Хаџић, Јован Кујунџић, Милан Кујунџић Абердар, Стојан Новаковић.

Међу некрополама које окружују цркву манастира Ћелије код Ваљева, на реци Градац, поред других гробова, међу којима су и гробови Илије Бирчанина и Јустина Поповића, налази се и надгробна плоча на којој пише:

„Овде почива рад Божији свештенојереј Јован, син Хаџи Рувима. Родисја у Бабиној Луци 1777. При владавине і. Георгија Петровића 1810. получи (?) парохију вароши Ваљево. При владавини еіо свейлостіи і. Милоша Обреновића честіно (?) одржава парохију и пресјависја 9. декевра 1830-іо лейта. Реза слова сиа браіи еіо од сїрица јереј Софроније и іоложиши шруда браіша еіо од сїрица Мијаило и Илија“¹

Очигледно, реч је о спомен обележју места почивалишта Јована Хаџића, који је био једно од двоје деце Хаџи Рувима (световно Рафаило) Нешковића (1752-1804),² архимандрита манастира Боговађа и једне од познатих жртава Сече кнезова. Јован је, као и други његови рођаци, своје презиме формирао на основу очевог титуларног предлошка „хаџи“. Рођен је 1777. године у Бабиној Луци, где је првобитно био јереј, да би 1810. године прешао на свештеничку службу у Ваљево. После слома

Сл. 1: Споменик Јована Хаџића у порти манастира Ћелије
Fig. 1: Gravestone of Jovan Hadžić in the port of the monastery
Ćelije (photo by M. Marković)

Сл.2: Памјатник Јована Хаџића – натпис на споменику

Fig. 2: The memorial of Jovan Hadžić – inscriptions on the monument (photo by M. Veselinović)

Првог српског устанка 1813. боравио је у манастиру Фенек, што се види из *Списка њредећих из Србије мештанана и калуђера*, писаног 9/21. октобра 1813. године у Сремској Митровици, где је уписан као Јован Аџић. Са њим су била и три члана породице „једно женско и двоје мушких“. Потом, после амнестије, Јован се вратио у Ваљево, и његово име налазимо у документима којим тамнавски кнез Васиљ Павловић обавештава кнеза Милоша да Јован није имао удела у активностима брата од стрица Петра Молера, да за њих не сноси никакву одговорност, да га у последње време није ни виђао, а да му је једина одговорност, то што је као ваљевски свештеник одобрио једном момку да се венча по четврти пут, и то зато што је момак претио да ће у супротном побећи у хајдуке. У познатој грађи Јована срећемо и као стараоца деце Петра Николајевића Молера: Ранка, Симеона и Ане, када је 3/15. марта 1820. године послао молбу кнезу Милошу Обреновићу, молећи га да се Симеону обезбеди стипендија за школовање. Такође га налазимо и на списковима пренумераната за различите књиге и часописе.³

Како се из горе цитираног натписа види Јована су после смрти 9/21. децембра 1830. године сахранила браћа од стричева: Софроније,

син Рувимовог брата Марка,⁴ Илија, син Рувимовог брата Павла и Михаило, син Рувимовог брата Николе, оца и Петра Николајевића Молера.⁵ Сахранили су га у порти мастарија Ђелије, где је он службовао, будући да је манастирска црква током првих деценија 19. века била главни храм ваљевске парохије, пошто у самој касабни није било примереног храма.⁶ Али, да ли је место службовања, где су га браћа сахранила, било и место где је Јован Хаџић желео да вечно почива?

Разлог за изнету сумњу даје спомен обележје које се данас налази у центру Ваљева, у парку између Народног музеја и Гимназије. Ово место није његова изворна локација, већ је ту пренето однекуда са обале Градца почетком седамдесетих година двадесетог века, када се намеравало да се у овом парку формира латидаријум.⁷ Камени споменик је једноставно украшен четворострани обелиск висок (надземни део) 171 сантиметар. На све четири његове стране налази се уклесани текст, и пише, почевши од источне стране, слева на десно:

1) Источна страна (ширина 33 сантиметра)
*Живи вечно славни блаі(???) и радуј се у небеском рају. Твоја жеља исјуни се сага од иштомца шеди блаіородна.*⁸

2) Јужна страна (ширина 24 сантиметра)

Који светиу нек је аван(???) сведок штиа је је милосџи, штиа је блајодарносџи.

3) Западна страна (ширина 33 сантиметра)

Где се у шруђен огмарао и іде је желео да се сарани јокојник, ју јосинак диже му јамјайник. И сарани се код цркве ћелијске јод именов јлоче своје 9. декембра 1830.

4) Северна страна (ширина 24 сантиметра)

Почившем Јовану Хаџићу дившем свештїенику ваљевском диже овај вечиїе блајодарносџи јамјайник 7. аїрила 1849 Јован Кујунџић Ваљевац

Место где је првобитно био подигнут овај споменик није познато, али се по свему судећи налазило негде поред реке Градац, на пешачком путу који је водио од Ваљева ка Ђелијама, а којим је Јован редовно пролазио идући на службу. Пошто су га браћа по смрти 9/21. децембра 1830. године сахранила у порти ма-

Сл.3: Памјайник Јована Хаџића у јарку у центру Ваљева
Fig. 3: The memorial of Jovan Hadžić – in the park in the centre of Valjevo

настира, где је богослужио, његов посинак је нешто више од осамнаест година касније, 7/19. априла 1849. подигао белег – „памјатник“ на месту које је волео, и на којем је желео да се сахрани, бар по изјавама посинка. А личност Јовановог посинка заслужује посебну пажњу.

Будући да није имао наследника Јован Хаџић је посинио извесног Јована, сина кујунџије Симе (Стефановића?). У рукописној оставштини Стојана Новаковића похрањеној у архиву Српске академије наука и уметности налази се и тестамент ваљевског јереја Јована Хаџића писан у Ваљеву 22. априла /4. маја 1828. године. Тим тестаментом Јован је своју кућу у Ваљеву, као и осталу заоставшину завештао „(...) усиновљеном Јовану Стефановићу у призренију његови синољепни услуга, које је речени младић, од како сам њга в место сина примио, мени истинo учинио подседивно твори за вјечно отеческе љубови и благонаклоности моје к њему воспоминаније (...)“.⁹

Наследивши имовину поочима Јована Хаџића млади посинак Јован је узео презиме по занимању свога биолошког оца: Кујунџић, и бавећи се прво терзијским занатом, а потом и трговином, прелази у Београд, где је стекао велики иметак, као и углед. Његов најстарији син је био министар просвете, председник Народне скупштине, секретар Српског ученог друштва и професор на Великој школи др Милан Кујунџић Абердар. Зетови су му били генерал Владимир Угричић (супруг ћерке Неранџе) и председник владе Србије, дипломата, филолог и историчар, председник Српске краљевске академије др Стојан Новаковић (супруг ћерке Јелене). Најмлађи Јованов син био је др Војислав Кујунџић, београдски лекар, познати хуманиста и друштвени радник, резервни војни лекар током Великога рата, када је током епидемије тифуса почетком 1915. године био управник војне болнице у Пожаревцу.¹⁰

По свему судећи, будући да је имовина коју је наследио од Јована Хаџића била Јовану Кујунџићу иницијални капитал за даљи развој успешне пословне и друштвене каријере, он се нешто више од осамнаест година после смрти поочима, њему одужио на пригодан начин, подизањем памјатника на месту „іде је желео да се сарани“.

Напомене

¹ Натпис објављен у: Ђурђе Бошковић, *Археолошки споменици и налазишта у Србији, књ. I – западна Србија*, Београд 1953, стр. 106.

² Друго дете је кћи Сара, о којој нема сачуваних података. Хаџи Рувимова супруга се звала Марија.

³ Видети у: Боривоје Маринковић, *Хаџи Рувим, пре целине пре смисла, књ. I*, Ваљево 1989, стр. 9 и 205-212 и Славиша Војиновић, „Тестамент јереја Јована Хаџића, Хаџи Рувимовог сина“, *Ревуја Колубара*, бр 30, Ваљево 1996, стр. 53.

⁴ Софроније је клесао поменути надгробну плочу, показујући тиме да је настављач породичне традиције мајстора уметничких заната, попут Хаџи Рувима и Петра Николајевића Молера.

⁵ По свему судећи Јован није имао деце (?) и могло би да се претпостави да су чланови породице који су са њим били у избеглиштву 1813. године (једно женско и двоје мушких) поменута деца његовог брата Петра Молера, о којима се он и касније старао.

⁶ Обилазећи Ваљево, независно један о другог Јоаким Вујић 1826. и Георгије Магарашевић 1827. године су оставили кратке записе о цркви коју су зетекли у вароши. Јоаким Вујић је записао да је црква подигнута дозволом кнеза Милоша, од дрвета (Јоаким Вујић, *Путештвије по Србији, књ. 2*, Београд 1902, стр. 42-44; Љ. Андрић, *Ваљево од постања*, Ваљево 1985, 104-106), док је Георгије Магарашевић забележио: „Црква је мала, од плетара“ (Георгије Магарашевић, *Путовање по Србији, Панчево* (б.г.и.), стр. 64-65; Љ. Андрић, *Ваљево од постања*, стр. 106-108). О стању ове цркве сведоче и допис кнеза Милоша из 1832. године чији садржај познајемо посредно, преко одговора из исте године и једне знатно касније (1836. године) писане жалбе. Из ових докумената видимо да је тадашња ваљевска црква била „готова срушити се“, па се зато „у њој богослуженија порад трулости њене извршавати не могу“, те Милош наређује да се у Ваљеву сагради нови храм „приличне величине и

ширине” и то не на месту дотадашње цркве, већ „преко Колубаре“ (видети у: Владимир Кривошејев, *Ваљево, настанак и развој града – прилози за урбану историју града од првог помена до почетка 20. века*, Ваљево 2012, стр. 139.

⁷ На жалост, о месту одакле је пренет, као и о самом чину преношења нема сачуваних ни писаних ни усмених информација, сем да је локација била на једном узвишеном пропланку изнад реке Градац.

⁸ Владимир Кривошејев, „Памјатник Јована Хаџића“, *Ревуја Колубара*, бр 31, Ваљево 1996, стр. 23.

⁹ Архив САНУ, СН бр. 2772; видети и: Славиша Војиновић, *Тестамент јереја Јована Хаџића, Хаџи Рувимовог сина*, *Ревуја Колубара*, бр 30, Ваљево 1996, 53.

¹⁰ Подаци о др Војиславу Кујунџићу из: Александар Недок, *Биографије српских лекара од 1822. до 1918. и даље до краја живота*, монографија у рукопису.

Summary**Memorial of Jovan Hadžić, son of Hadži Ruvim Nešković and stepfather of Jovan Kujundžić**

In the Ćelije Monastery, near Valjevo, not far from the grave of Justin Popović, there is a grave and tombstone of Valjevo priest Jovan Hadžić (1777-1830), a son of Hadži Ruvim Nešković, who was raised by his cousins, his uncle's sons. However, in the park in the centre of Valjevo there is also his mark, "memorial", transferred from an unknown location by the River Gradac, from the place where Jovan preferred to rest, and where he wanted to be buried. This memorial was erected by Jovan Stefanović Kujundžić, the father of Milan Kujundžić Aberdar and the father-in-law of Stojan Novaković. Jovan Kujundžić was a stepson of Jovan Hadžić to whom his stepfather left his property in the inheritance, which represented the initial capital for further development of his successful business and social career. So Kujundžić paid his tribute to his stepfather by erecting the said memorial.

Игор Стаменовић

Пирот
stigor91@yahoo.com

ДВА КТИТОРСКА НАТПИСА ИЗ ГОРЊЕГ ПОНИШАВЉА

Апстракт: У раду су представљена два натписа из горњег Понишавља – ктиторски натпис из манастира Св. Николе у селу Планиница, у општини Димитровград и натпис из цркве св. Илије у селу Сопот крај Пирота.

Кључне речи: ктиторски натпис, Манастир Планиница, духовник Стефан, црква св. Илије у селу Сопот

Ктиторски натпис из манастира Планиница

Сл. 1: Ктиторски натпис у манастиру Планиница
Fig. 1: Ktitor's inscription from Planinica monastery

Манастир Св. Николе у селу Планиница налази се око 9 км западно од Димитровграда, на десној обали реке Јерме. Село се, под називом Планинци, вероватно први пут помиње у дефтеру нахије Знепоље из 1447-1489, са 30 домаћинстава.¹ Манастирска црква је грађена крајем XVI или почетком XVII века. Предање приписује изградњу цркве на темељима старијег сакралног објекта. Међутим, остаци других манастирских објеката из тог времена нису сачувани. Црква представља једнобродну триконхалну грађевину без куполе, са апсидама у олтарском простору и на северном и јужном зиду. Ктиторски натпис доноси помен духовника Стефана. Извесни игуман Стефан помиње се након 1606. године у поменику оближњег манастира у Поганову (око 4,8 км југозападно од Планинице).² Због близине ова два манастира, њихова блиска духовна веза је сасвим очекивана.

Црква је живописана у потпуности и све фреске су са првобитног живописа. Пошто је сама црква осликана за приближно месец дана, претпоставља се да је тај посао радило више аутора.³ Натпис се налази са унутрашње стране западног зида, изнад улазних врата. Изведен је у фреско-техници, по завршетку живописања храма. Уз незнатно оштећење на доњој десној страни, у целости је сачуван и добро читљив. До сада није био стручно публикован.⁴ Текст натписа гласи:

†ИЗВОЛЕНИЕМЪ ОЦА И ПОСПЕШЕНИЕ |2| МЪ
С(И)НА И СЪВРШЕНИЕМЪ Св(Е)Т(А)ГО Д(У)ХА СІА
|3| ХРАМЪ ЧУТВОТОРЕЧЕ НИКОЛАЕВА ПОЧЕ |4| СЕ
ПІСАТИ МЕСЕЦА АПРИЛИА И СЪВРЬ[ШИ СЕ] АПРИЛІА
К:В |5| ПРИ Д(У)ХОВНИКА СТЕФАНА ВЪ Л(Е)ТѢ
З:И:РІД:

Превод: *Извољењем Оца и поспешењем Сина и савршењем Светога Духа, овај храм чудотворца Николаја поче се (живо)писајти месеца априла и заврши се 22. априла у време духовника Стефана, године 7114 (1606).*

Натпис из цркве св. Илије у селу Сопот

Село Сопот налази се око 6,5 км северозападно од Пирота. Први пут забележено је 1576-1577. године у попису целепкешких (сточарских) даждина.⁵ Црква св. Илије налази се на брду северно од села. Подигнута је 1857. године заслугом имућнијих мештана, како сведочи и ктиторски натпис. У самој цркви чувају се две руске иконе, по стилу живописа највероват-

није из XVIII века. Приликом уређења порте, мештани су наилазили на делове камења на

Сл. 2 : Натпис у цркви Светог Илије
Fig. 2: Inscription from St. Ilija church

којима су остаци фрескописа из неутврђеног периода, можда са пређашње цркве.⁶

Текст натписа, који до сада није објављиван, је уклесан на каменој плочи која је постављена на платоу испод цркве, данас у дворишту сеоске школе. Слова су се током времена веома оштетили тако да је текст врло тешко читљив. При врху се налази стилизовани крст око кога је постављен уобичајен натпис ИС ХС НИ КА. Лево и десно од крста је стилизована орнаментика нејасне садржине. Текст натписа налази се испод ове композиције и гласи:

[ПРЕД]СТОАТЕЛ ПЕРВІА Х<...> |2| [А]НТИМЪ
ТОМА <...> АТ П |3| РЕЗВИТЕРА В<...>НЪ ТЕКЛА
<...> |4| <...> ЛЕН <...> НА <...> МЕ <...> |5|
<...> АТО <...> |6| <...> НЕ А ВО <...> |7| ВЪ МІ[О]

<...> НЪ ЕКСАРЕ <...> |8| ЦЪРЦА КРСТИНЪ ПЕЈЧА
ГЕОРГО[В] 8 БОНА ПЕТРОВА ПРЕЛА ЛАТА (?) |9| РЕ
(?) 2000 ГРОША † 1857

Превод: Предстојатељи првої <...> Ан-
тим, Тома, <...> резвитера <...> Текла <...>
Цурца Крсѣин, Пејча Георіов, Бона Петірова,
Прела, Лаѣа (?), 2000 іроша, 1857. іодина.

Напомене

¹ Тимари в нахиите Висока и Знепол, у: *Турски извори за Бѣларскаѣа исѣорія*, серия XV-XVI, Соѣія 1966, 367 (прир. Б. Недков).

² Е. Лакова, *Планиничкият манастѣир – еѣин уѣасваѣ духовен ѣламѣк*, Бюлетин на културно-информационният център на бѣлгарското малцинство “Цариброд”, бр.2, Димитровград 2000, ел. верзија: <http://archive.li/rhVNA> (20.5.2017.).

³ М. Станимировић, *Црква Свеѣи Никола код Планинице*, Ниш 2010, 30-34, 72. Постоје и претпоставке, иако без детаљне анализе, да је иконографским радовима руководио чувени бугарски зограф св. Пимен Зографски. в. Г. Тодоров, *Дѣлбокоѣо възраждане на Бѣлѣарія – Времеѣо и делоѣо на св. Пимен Зоѣрафски*, Култура 39 (2001), ел. верзија: <http://www.kultura.bg/bg/article/view/6058> (21.5.2017.).

⁴ Помени натписа, са слободним преводом у: Е. Лакова, *нав. дело*; М. Станимировић, *нав. дело*, 76.

⁵ Ј. Ђирић, *Насеља Горњеї Понишавља и Лужнице. Порекло и исѣраженосѣи*, Пиротски зборник 8-9 (1979), 170; С. Бранковић, Сопот, Београд 1997, 13. О три посветна крста из овог села в. И. Стаменовић – В. Станковић, *Наѣјродни сѣоменици из Понишавља*, *Натписи и Записи* 1 (2015), 125-127.

⁶ Према усменом казивању свештеника Зорана Тошића, дугогодишњег сопотског пароха. Он је ове фрагменте сакупио у џакове који се данас налазе у самој цркви.

Summary

The founding inscription of the Monastery of Planinica, 20 km southeast of Pirot, from the year 1606. gives the information about the founding year of the monastery and its connection to the father Stefan, probably the hegumen of the Poganovo monastery at that time. This indicates their spiritual ties, as Planinica probably served as Poganovo's metochion or skete. The inscription of the church in Sopot is from the year 1857. and brings the names of the residents who helped the founding of the church.

Анђела Тасић

Филозофски факултет у Нишу
andjela3tasic@gmail.com

НАТПИС ИЗ ЦРКВЕ СВ. ВЕЛИКОМУЧЕНИКА ПРОКОПИЈА У ГОЛЕМОМ СЕЛУ КОД ВРАЊА*

Апстракт: У овом раду приказан је раније необјављен натпис с краја XIX века из цркве Св. Прокопија у Големом селу.

Кључне речи: црквени посветни натпис, епископ Виктор, протојереј Васа Поповић, Големо Село код Врања

Големо село се налази у северном делу Пољаничке котлине.¹ Од Врања је удаљено 27 км. Цркву су подигли мештани Големог села 1878. године. Исте године је епископ нишки бугарског егзархата Виктор осветио храм.² Постоји предање да се раније налазио на брду званом

Китке изнад Големог села и да је пренесен на месту на коме се данас налази. Натпис до сад није објављиван. Текст је исписан црвеном бојом на плавој подлози. Изнад текста утиснут је крст. Дужина натписа је 60 цм, а ширина 52 цм.

Натпис је написан у десет редова.

Налази се изнад главног улаза и гласи:

Воимја Оца и Сина и | 1 | Свјатога
Духа | 2 | овај храм Св Прокопија
| 3 | подигоше Побожни хри | 4 | шћани
парохије гол-сел | 5 | ске заузимањем
јереја | 6 | Васа Поповића. | 7 | Освети се
од православ | 8 | ног епископа нишког
Вик- | 9 | тора 14 августа 1878 год. | 10 |

Sl. 1: Натпис из цркве св. Прокопија
Fig. 1: Inscription in St. Procopius church

Напомене

* Захвалност дугујем професору Дејану Антићу и протојереју врањске епархије Синиши Пиљановићу на несебичној помоћи око налажења литературе и додатним информацијама о изградњи цркве.

¹ Р. Т. Николић, „Пољаница и Клисуре“, *Српски етнографски зборник*, IV, Београд 1905, 142.

² Прилог историји Врањске епархије, Ниш 1986, 36. (ур. прота П. В. Гагулић). Виктор Чоловић је био први епископ нишки након ослобођења Ниша од Османлијске власти 11. јануара 1878. године. У Врању је долазио у пратњи епископа Скопља, Доротеја. Врањска епископија је до 1882. године била под јурисдикцијом Скопске митрополије, након чега је придодата нишкој епархији, у чији састав ће бити, са малим прекидима у ратним годинама, све до 1. марта 1932. године.

Анђела Тасић

Филозофски факултет у Нишу

andjela3tasic@gmail.com

НАТПИС ИЗ МАНАСТИРА ВАВЕДЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ У ПАЉИ

Апстракт: У раду је приказан натпис с краја XIX века из манастира Пресвете Богородице у селу Паља код Сурдулице.

Кључне речи: ктиторски натпис манастира Пресвете Богородице, село Паља, XIX век.

Sl. 1: Натпис из манастира Ваведење
Пресвете Богородице

Fig. 1: Presentation of the Holy Theotokos Monastery

У селу Паља, 50-ак километара источно од Сурдулице, изнад села Кострушевци, у долини реке Меденице налази се се манастир Ваведења Пресвете Богородице, за који се не зна ктитор и време оснивања. Постоји више предања о оснивању. Мештани села кажу да га је основао византијски цар Роман IV Диоген (1067-1071) и да је служио као одмориште. Постоји и предање по коме су га основали Немањићи, а обновили Дејановићи. По истом предању, манастир је 1236. посетио Свети Сава када је ишао у Бугарску да саопшти да је за њих издејствовао патријаршију од Никејског патријарха. Од осамдесетих година XIX века па до мира у Нејиу из 1919. године, манастир је био под јурисдикцијом бугарске егзархије. Храм је једнобродан, са олтарском и две

бочне апсиде. Припрату су дозидали Бугари након Берлинског конгреса 1878.

Манастир је био током историје био и мушки и женски. Имао је изузетно богату библиотеку и архиву која је доласком бугарске војске пренета у Бугарску.

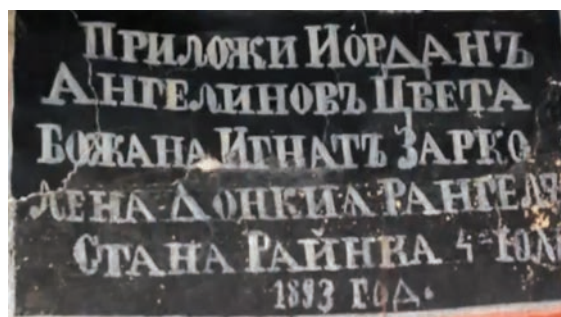
По нашем сазнању, натпис досад није објављиван. Налази се у олтарском делу у шест редова, изнад прозора, испод фреске Пресвете Богородице Шире од Небеса и добро је очуван. Настао је 4. јула 1893. године по јулијанском календару.

Текст натписа:

Приложи Иорданъ|1| Ангелиновъ Цвета|2|
Божана Игнатъ Зарко|3| Лена Донки Рангелъ|4|
Стана Раинка 4 јули|5| 1893 год.|6|

Превод:

Приложи Јордан Анџелинов Цвета Божана
Игњатов Жарко Лена Донка Ранџелов Стјана
Раинка 4. јула 1893. године.

Сл. 2: Детаљ натписа

Fig 2: Inscription detail

Никола Цветковић

Ниш

nikola.d.cvetkovic@gmail.com

ЗАВЕТНИ КРСТ ИЗ СЕЛА ОСТРОВИЦА – НИШКА БАЊА¹

Апстракт: Заветни крст се налази у порти Цркве Св. Петра и Павла, у нишком селу Островица – општина Нишка Бања. Крст је израђен од камена 1818. године. Садржи имена особа које су платиле његову израду.

Кључне речи: заветни крст, Црква Св. Петра и Павла, село Островица, Нишка Бања.

Опис: Крст се налази у дворишту цркве, пар метара након улаза са десне стране. Висина крста износи 168 цм (део крста изнад земље), а ширина 102 цм. Ширина левог крака крста износи 33 цм, десног 37,5 цм, док ширина горњег крака износи 37 цм, што показује да крст није симетрично израђен. Крст је дебљине десетак центиметара. На спољној ивици левог, десног и горњег крака крста налазе се, по дужини поређане, три скоро подједнаке полулопте као украс. Текст на крсту је распоређен у седам редова. На самом врху крста се налазе две скраћенице које представљају Христово име, између којих се налазе два уклесана крста, различита по величини, постављени један изнад другог. Скраћенице од главног дела текста раздваја још један већи такав крст. Главни део текста је исписан у три реда. На почетку текста пише „Свето Васкрсење”, а затим се једно за другим набраја седам личних имена, која вероватно представљају имена оних који су учествовали у подизању овог заветног крста. У следећем реду је уклесано „НИ КА”, између чија два слога је уклесан крст попут оних на врху. У наредном реду је уклесана „1818” година, између чијих се бројки у средини налазе крст, попут претходних, само мањи, и цветни орнамент уклесан испод крста. У последњем, седмом реду, уклесан је назив села.

Споменик је подигнут у време када је у Србију продирао рускословенски језик, чији се јаки утицаји запажају и на овом крсту. Измеђује се модификација слова старословенске

азбуке, као и истовремена употреба две различите варијанте слова „Г” и недоследна примена тврдог полугласника, јер је стављан само на крају речи, док на местима у самој речи, где се некада налазио, није уклесан, а такође, ни вокализован. Све ово указује на то да је састављач текста била недовољно писмена особа.

Десни крак крста је био отпао од остатка крста, али је поново причвршћен помоћу два дугачка метална вијка, а постављени су са предње стране крста, тако да покривају један мали део текста. Текст је незнатно оштећен на месту одвајања десног крака од остатка крста, као и на местима на којима су бушене рупе због шрафова, али је текст и поред тих незнатних оштећења могуће ишчитати. Текст је доста добро и квалитетно уклесан, тако да је и после два века доста читљив. Крст својом лепотом израде показује да га је израдио неки врстан и спретан оновремени мајстор и да је доста труда уложио у његову израду. Овај заветни крст спада у лепше и боље примере заветних крстова на подручју Понишавља.²

Текст: ІГ(ОУСЪ)Х(РИСТО)С[Ъ] † 1 † С(ВЛ) ТОЄВОСКРЕСЕНІЄ ПЕ[m[А]] † 2 † РЪ БРАНКОВ ГМІ[m[А]] РЪ зОР † 3 † Я ЖІВКО МОДОРЪ РАІКО † 4 † РАДЕНКО † 5 † НИКА † 6 † 1818 † 7 † ОСТРОВІЦА

Превод текста: Исус Христѣ. |1|Свѣто Васкрсење. Пей|2|ар Бранков, Гмишар, Зор|3|а, Живко, Тогор, Рајко, |4|Раденко. |5|Ника. |6|1818. |7|Островица.

Сл. 1: Заветни крст у селу Островица
Fig. 1: Votive cross from Ostrovica

Коментар: Сићевачка клисура, у којој се налази и село Островица, представља област богатог и развијеног духовног живота. У време турске најезде, бројни монаси из Бугарске, Грчке и из манастира са Свете Горе, склониште су нашли управо у неприступачним пределима Сићевачке клисуре, где су, изоловани од Турака, могли несметано да врше верске обреде и да се посвете духовном животу. Они су почели да обнављају старе и оснивају нове манастире на простору клисуре. Такође, српски народ из тадашњих јужнијих српских области, склониште од Турака је пронашао управо у врлетима Сићевачке клисуре. У новооснованим насељима, придошли српски народ је почео да подиже цркве за своје верске потребе. Захвуљујући природи терена, неприступачна и одвојена од турских путева, где су Турци ретко залазили, Сићевачка клисура је постала стециште монаха из осталих балканских земаља које су потпале под турску власт и предео богатог и развијеног духовног живота.³

Сићевачка клисура је представљала центар духовности југоисточне Србије у време турске власти, јер су и у вековима након турског освајања, људи из градова југоисточне Србије ишли управо у Сићевачку клисуру да се тамо посвете духовном животу, а имућнији Срби управо тамо градили манастире и цркве. Сведоци овог процеса су бројни манастири и манастиришта на простору Сићевачке клисуре,

као што су манастир Св. Петке Иверице у Островици и манастир Св. Богородице у Сићеву, најпознатији међу манастирима, и бројне цркве и црквишта, као што су црква Св. Петра и Павла у Островици и црквиште Св. Арханђела Гаврила, такође, у Островици.⁴

Напомене

¹ Захваљујем се Игору Стаменовићу, студенту Мастер академских студија историје на Филозофском факултету Универзитета у Нишу, др Владимиру Алексићу, доценту на Департману за историју Филозофског факултета Универзитета у Нишу, и проф. др Ирени Цветковић-Теофиловић, ванредном професору на Департману за српски језик и књижевност Филозофског факултета Универзитета у Нишу, на указаној помоћи приликом израде овог чланка.

² За друге примере заветних крстова на тлу Понишавља в. С. Бранковић, Светилишта под отвореним небом: камена знамења и освећена стабла, Пирот 2009; И. Стаменовић – В. Станковић, „Надгробни споменици из Понишавља”, *Натписи и Записи*, Бр. 1 (2015), Крушевац – Београд – Ваљево 2015, 125-128; И. Стаменовић, „Два посветна крста из пиротског насеља Нова Мала”, *Натписи и Записи*, Бр. 2 (2016), Крушевац – Београд – Ваљево 2016, 135-136.

³ М. Ракоција, *Манастири и цркве јужне и источне Србије*, Ниш 2013, 158.

⁴ Исто, 158.

Summary

The cross is in St Peter and Paul churchyard, which is situated in Ostrovica, a village that belongs to municipality of Niška Banja. The cross is made of stone in 1818. The names of the people who paid for the cross to be made are written on it.

Милица Божић

Ниш

milicabozic1997@gmail.com

ЗАВЕТНИ КРСТ ИЗ СЕЛА ШТРБАЦ, ОПШТИНА КЊАЖЕВАЦ

Апстракт: Заветни крст налази се на црквишту у месту званом Лозја, у атару села Штрбац. Потиче из 1883. године и говори о обнављању крста који су Турци порушили 1876. године.

Кључне речи: Заветни крст, Св. Архангел Михаило, село Штрбац, Књажевац

Ранија издања: Црно-бели снимци лошег квалитета и некритичко издање текста.¹

Опис: У атару књажевачког села Штрбац налази се црквиште Св. Архангела Михаила. Сада, већ трошну грађевину, коју су мештани изградили накнадно, како би заштитили заветни камени крст са ћириличним натписом у 15 редова, чија ширина је 56 цм, а дужина 128 цм, а распон крака је 40 цм. На горњем краку крста налазе се три испупчења полукружног облика. Крст је целим својим обимом оивичен урезаном линијом. Рашчитавање је отежано, јер је текст писала недовољно вешта особа. Карактеристично је окренуто ћирилично слово „Ш“ које се чита као „Т“. Међутим, наилазимо и на примере обичног слова „Т“. Среће се и меко слово „и“ заједно са ћириличним „И“. На горњој страни крста налазе се иницијали ИС (Исус), а са доње ХР (Христос), са десне стране СВ АРХАН, а са леве ГЕЛ МИХ. Слогови речи НИКА, хришћанског симбола победе, су такође распоређени на два крака крста.

На крају текста помињу се „настојитељи“, односно личности које су заслужне за ово богоугодно дело. На жалост, о њима нису доступна додатна сазнања. Из натписа се сазнаје да је крст подигнут 1883. године на месту старог крста, који су 1876. године порушили Турци током рата за ослобођење Србије.

Текст: |1|1883. 2год. |2|Ис [џс] |3|Св [џти] |4|Архангел Млх [аило] |5|Ни ка|6|Хр [ист] |7|У славу Божи |8|и обновимо|9|порушен крст

Сл. 1: Заветни крст у Штрпцима
Fig. 1: Votive cross from Štrpci

|9|од Турака|10|1876.год. нас|11|тојатгтељн. |12|Милан Тимн |13|ліа Дімітрі |14|је Милета |15|ттанасі Живко.

Превод текста: 1883. година. Исус, Свѣѣи Арханѣл Михаило, Ника, Христѣос. У славу Божију обновимо овај ѣорушен крстѣ од Турака 1876. Године. Насѣојѣѣѣљи Милан Тимѣлија, Димѣѣѣрије Милеѣѣа, Анѣѣанасиј Живко.²

Напомене

¹ М. Велојић, О. Радовановић, Заглавак. Зајечар: Истраживачко друштво Краљевица, 2007, стр. 221-229, 401.

² Захваљујемо се колеги Игору Стаменовићу на помоћи око тачног ишчитавања текста.

Summary

Cette croix fabriquée de pierre se trouve à Štrbac, dans le territoire surnommé Lozja, située dans un endroit où on a les restes sacrés. La croix a été créée en 1882 et elle parle de la reconstruction de la croix qui a été détruite à l'époque ottomane en 1876.

This cross made of stone is located on a sacred ground in a place called Lozja which is a territory of village Štrbac. It dates from 1882 and talks about restoring the destroyed cross during the Turks in 1876.

Ива Костадиновић

Ниш

iva.kostadinovic@gmail.com

ЗАВЕТНИ КРСТОВИ ИЗ СЕЛА МОКРА КОД БЕЛЕ ПАЛАНКЕ

Апстракт: У селу Мокра постоје два оброка. Ти оброци су подигнути у другој половини 19. века. Оба су сличног изгледа и посвећена Вазнесењу.

Кључне речи: Мокра, посветни крст, Бела Паланка.

Село Мокра налази се у подножју Суве планине на 3 км од Беле Паланке. Овде је одувек пролазио попречни путни правац који је спајао Подунавље са јужним Поморављем и Косовом па је због тога на овом месту увек било насеља. Сем праисторијских трагова откривена је једна римска гробница, некропола у самом насељу и римска опека на месту званом

Гушчевица.¹ Први писани траг о овом селу може се наћи у првој повељи Охридске епископије из 1019. године.² О старости насеља говори и постојање војничких лоза.³

У селу постоје два заветна крста као занимљиви сведоци прошлости. Старији, из 1866. године, налази се испред самог улаза у цркву Св. Богородице, са десне стране. Крст је направљен од камена пешчара, квадратног је облика и са заобљеним угловима. Избушен средишњи простор образује круг, а украшен је заобљеном траком која одваја плочу од стабла. На врху и са стране самог записа исклесане су по три јабуке. На горњем краку уписан је мањи крст на чијем подножју троугао са натписом око кога је урезано **ИС ХС НИ КА**. У средини великог крста уписано је:

**Храмъ Воскресеніе |2| Хрїстово тїторї |3|
Тоша А |4| нко Ніко |5| ла Петко |6| Тоша |7|
Мїта Пел |8| Крста |9|**

Испод ктитора је уписана је 1866. година. Сеоска преслава је други дан Ускрса, па је тог дана ношена и литија, а заветина је Св. Богородице у чију част је 1924. године подигнут садашњи храм.

Адамов крст има исте одлике као и горе описани сем што има само две јабуке уместо три. Он је подигнут на месту где су се већ налазила света дрва-мира, поред старог пута за Дивљански манастир⁴. Посвећен је истом празнику Ускрсу, а подигла су га 1898. године браћа Адам и Цветан Ђирић. Након **ИС ХС** следи натпис:

Сл. 1: Заветни крст из села Мокра
Fig. 1: Votive cross in the port of the Holy Mother of God church

Сл. 2: Заветни крст из села Мокра
Fig. 2: Votive cross in Mokra country

Оброк Воскресеніе |2| Христово ови |3| спомен |4| подижу |5| браћа |6| Ћирићи |7| Адам и |8| Цветан |9| 1898.

Истог дана када је ношена литија обавезно је посећиван и овај крст, за који се везује широко распрострањена прича. Када је Грк Агатангел (1862-1891)⁵ постао архимандрит Дивљанског манастира трудио се да га обнови и да прикупи отету црквену имовину. Због тога се сукобио са браћом Ћирић јер је тврдио да су они присвојили земљиште које је припадало овој светињи. Архимандрит је под чудним

околностима настрадао 1891. године. Власт се није много бавила његовом погидијом, али у Мокри је владало уверење да су томе допринела браћа Ћирић. Они су сматрали да су управо због тога и подигли овај оброк ради окајања тог греха јер су почеле да им се догађају несреће. Полако нестајање ове породице тумачи се на овај начин.⁶

Из пруженог може да се види да је Адамов крст рађен по угледу на старији оброк крај цркве. Разлика је у транскрипцији: док је на старом коришћено старословенско писмо, на млађем натпису је већ присутан Вуков правопис.

Напомене

¹ М. Костић, *Коритница*, Насеља и порекло становништва. Књига 24, САНУ, Српски етнографски зборник, Књига LXVII, Београд 1954, 48.

² Исто, 75.

³ Овде се мисли на средњовековну обавезу појединих насеља да дају војнике (војнуке) за царску војску. Михајло Костић наводи да Мокра има 60 домова из рода војника. М. Костић, *Исто*, 66.

⁴ Љ. Антић, *Дивљански манастир*, Преглед цркве епархије нишке, 1937.

⁵ Ж. Јоцић, *Дивљански архимандрит Агатангел (1820-1891) – духовни вођа белопаланачког краја*, Белопаланачки зборник 3/2007, 105-138.

⁶ Легенду записао новинар Бора Рајковић.

Summary

The paper describes two stone votive crosses from Mokra, a village near Bela Palanka. The older one is from 1866. and the younger one, Adam's cross, is from 1898. They were both made from sandstone and have similar styles. There is a legend among the villagers about Adam's cross.

ЗАПИСИ/SCRIPTURES

Марија Копривица

Центар за историјску географију и историјску демографију
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
e-mail: marijakoprivica81@gmail.com

ЗАПИСИ И ПЕЧАТИ ХВОСТАНСКИХ МИТРОПОЛИТА У РУКОПИСНОЈ КЊИЗИ ДЕЧАНСКИХ ХРИСОВУЉА*

Апстракт: Пет записа хвостанских митрополита се налазе на крају рукописне књиге са текстом дечанских даровница Стефана Душана и кнегиње Милице. Сви записи су сличне садржине и представљају потврду одредбе ктиторске хрисовуље која се односи на уступање црквених пореза, бира, манастиру. Записи су оверени початима миртополита који највероватније представљају једине сачуване печате српских средњовековних архијереја.

Кључне речи: запис, печат, хвостанска митрополија, Дечанске хрисовуље, Хвосно

Дечанска хрисовуља Стефана Душана представља један од најзначајнијих српских средњовековних рукописа.¹ Иако је хрисовуља одавно позната и доступна, записи на крају овог рукописа остали су незапажени у науци.

Записи су до сада објављени у оквиру два издања целовитог рукописа ДХ 3. У издању П. Ивић - М. Грковић из 1976. године донет је снимак рукописа који обухвата и записе на последњим странама, али без читања и коментара.² Старије издање М. Милојевића из 1880. садржи исчитан текст записа, наравно са манама и одступањима карактеристичним за старија издања извора.³ Постојање ових записа забележио је још Гедеон Јуришић 1852. године у *Дечанском њрвџу*, али их није штампао.⁴ Интересантно је да забелешке из ове рукописне књиге нису ушли у познате збирке записа и натписа, иако је рукопис био доступан, познат и објављен већ у 19. веку. Можда је то разлог зашто су записи хвостанских митрополита остали незапажени и у истраживачким радовима о овој епархији. Неопходно је поново указати на постојање и значај ових сведочанстава и на њихову историјску вредност.

Потпуно је непримећен остао и детаљ да су хвостански митрополити записе оверили отиском својих пречатних престенова. С об-

зиром, да су документи епископских и митрополитских канцеларија права реткост, могуће је да су ово једини сачувани печати српских архијереја из средњег века! Печати су публиковани једино у фототипском издању ДХЗ из 1976. године заједно са осталим садржајем рукописне књиге.⁵ Није указано на њихов значај, нити су коментарисани у досадашњој историографији. У овом раду сваки од четири печата је издвојен, увећан и у скромним границама могућности је протумачен њихов садржај.

Записи се налазе на крају књиге са текстом Дечанских хрисовуља, заједно са још неколико записа, који нису предмет овог рада. Од укупно 5 забелешки хвостанских митрополита, две су на листу 78 (78r) и још три на листу 79 (79v), према постојећој нумерацији ове књиге. Међутим, рукопис је повезан тако да ово нису суседне стране.⁶ Распоред у коме су записи у рукописној књизи, и у коме су овом раду представљени, не мора бити и хронаолошки редослед њиховог настанка.

Према палеографским одликама записи припадају највероватније 15. веку. Записи 2 и 5 писани су брзописом, док у остала три записа доминирају уставни и полууставни облици слова са појединим брзописним елементима. У свим записима присутно је треножно Т, поред

тога честе су лигатуре са словом Т посебно за ТР и понегде ТВ. Слова З и Х у свим записима излазе испод основне линије. Карактеристичан облици има слово Ж, где је једна страна слова заобљена (као по седени прецртано ѿ), а овакво Ж појављује се и на једном од печата. Интересантна је примена меког и тврдог полугласника у овим записима: тако је у забелешкама 1. и 2. искључиво коришћен њ, аутор записа 3. (а вероватно и 5.) користи само њ, док митрополит Никон користи оба знака. Недоследност у писању ових знакова може се правдати различитим пореклом и писарском школом самих аутора.

Зайис 1:

Налази се на се на горњој половини листа 78. Аутор је непознат јер део пергаментна на коме је било уписано име митрополита недостаје. Запис је писан у 14 редова, а у првом је потпис митрополита нешто крупнијим словима. За разлику од осталих, поред овог записа нема печатног отиска. Могло би се само претпоставити да је постојао и да се налазио на делу странице који недостаје.

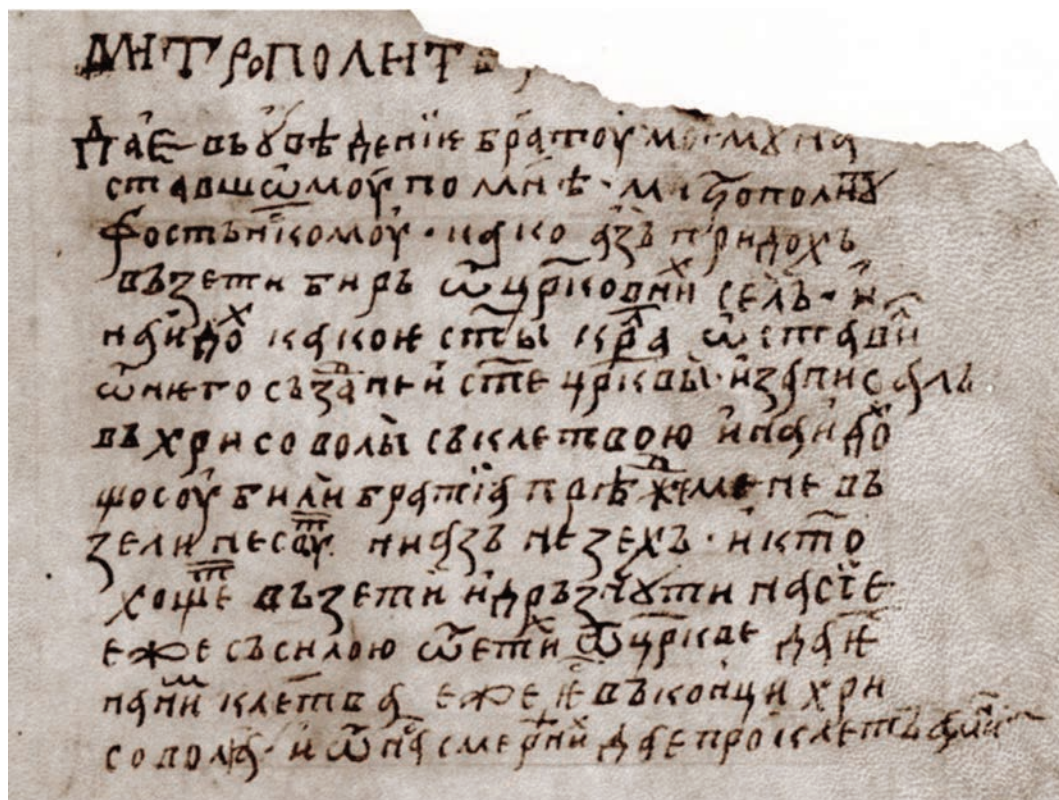
Текст записа: Митрополит 121 да е въ ѡвѣденіе братоу моемѡ на3оставшомоу

по мнѣ митрополитѡ 141 фостѣнскомоу, како азъ придохъ 151 възети биръ ѡт цр(ѡ)ковних[ѡ] селъ и 161 наидох[ѡ] како к с(в)ет' крал(ѡ) ѡставил(ѡ) 171 ѡт[ѡ] некого създании с(в)ете цр(ѡ)кв' и записалъ 181 въ хрисовол' съ клетвою. И наидох[ѡ] 191 що соу били братіа прѣжде мене въ101зели несоут(ѡ), ни азъ не зехъ. И кто 1111 хошет(ѡ) възети и дрѣзнѡти на сіе 1121 еже съ силою ѡтетих ѡт[ѡ] цр(ѡ)кве да кс(тъ) 1131 на ним[ѡ] клетва, еже кс(тъ) въ кон'ци хри141соволга, и ѡт[ѡ] нас(ѡ) смерѣ них[ѡ] да е проклетъ. Амин(ѡ).

Превод: *Мийроилолий... да је на знање браћу мом који ће љосле мене љосіаіи мийроилолий хвосіански, како ја доћох узети бир од с црквених села и наћох како је свейи краљ осіавио од њејовој љодизања свейе цркве и зайисао у хрисовуљи са клейвом. И наћох да браћа који су били љре мене нису узели, ни ја не узех. И ко хоће узети и држнути се на ово и са силом оіейи од цркве да је на њеја клейва, као шійо је на крају хрисовуље, и од нас смерних да је проклет. Амин.*

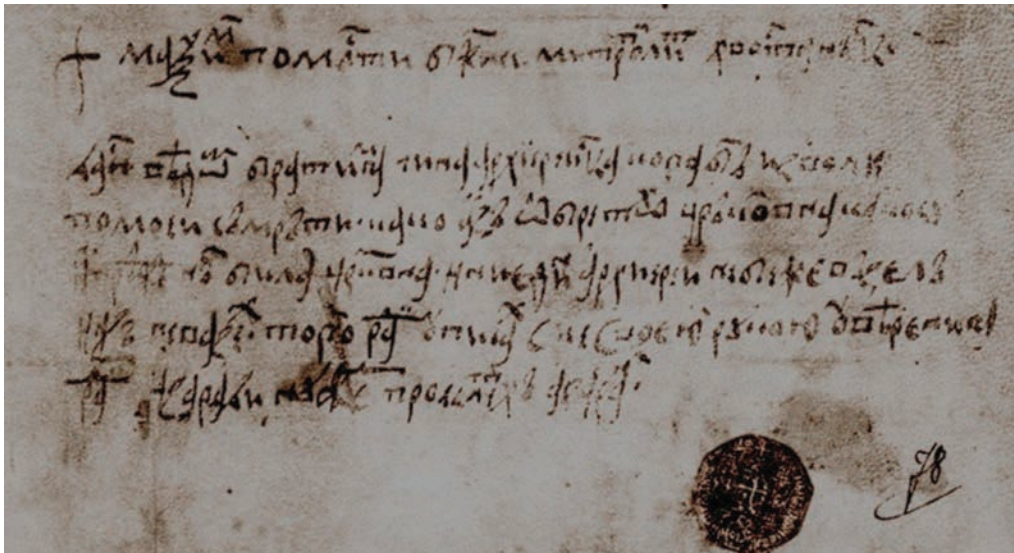
Зайис 2:

Запис митрополита Максима исписан је у 6 редова на доњој половини листа 78. Писан је

Сл. 1) Запис непознатог хвостанског митрополита са стране 78.

Fig. 1) Scripture of unknown Hvosno mitropolit on the page 78.

Сл. 2) Запис митрополита Максима
Рс. 2) Scripture of mitropolit Maxim

брзописом и прилично је изгледео, што отежава читање. Запис почиње инвокативним крстом, кога нема код других белешки.

Текст записа: † Маџим по м(и)л(о)сти в(о)жои митроп(о)лит хвостанџски І2І Да кс(тъ) вѣд(е)мѡ вратиаѡ чина архіереиска кога Б(о)гъ из'воли І3І по моѡи сѣмрѣти, како азъ вѡретѡх[ь] црѣковна како сѡІ4І и прѣжде н(а)сѣ била цр(ь)к(о)вна, и ниѡдни архіереи не веже(!) вѣзелѣ ѣ5ѣ и азъ не вазех[ь]. Того ради ѡписах[ь] сие своѡю рѣчкою ѡверениа І6І ради. и за рѣѣ и (!)⁸ нѣжде проклет(и)хѣ Агаран.

Превод: Максим ѡо милости дождојо митрополиѡи хвостански. Да је ѡознаѡо браѡи чина архіерејској које Боѡ изволи ѡосле моје смрти, како ја ѡдиѡх црквена (села) која су и ѡре нас била црквена и ниједан архіереј не беше узео (бир) и ја не узех. Збоѡ ѡоѡа уѡисах ѡво својом руком сигурности ради, и заради нужде проклетих Агарана.

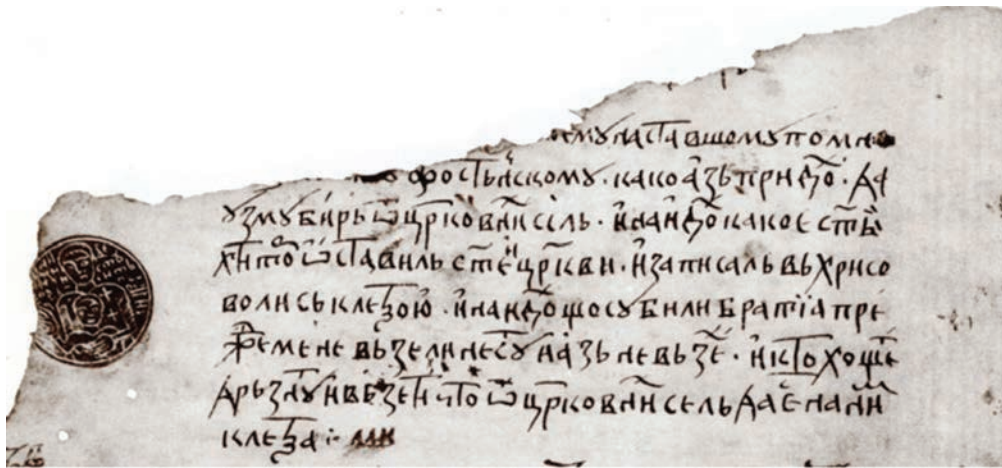
Сл. 3) Печат митрополита Максима
Fig. 3) Seal of mitropolit Maxim

Печат уз запис митрополита Максима је веома оштећен. Смештен је испод записа у доњем десним углу. Отисак је пречника око 2 цм, округлог до осмоугаоног облика, црне боје. Текст на печату је само по ободу. У средини је крст, мало повијен скоро истоветан као и онај на почетку записа, око њега су орнаменти слични као и код печата уз запис бр. 5. Текст се не може прочитати јер се назире тек по које слово. Уочава се почетни крст натписа са печата (на слици горе мало удесно) па је јасно одакле је натпис почињао.

Зайис 3:

Овај запис заузима горњу трећину на листу 79, то је и последња страна рукописне књиге. Писан је у 9 редова. Оштећење је захватило прва три реда записа, од тога први са потписом митрополита је потпуно нестао. Део текста у другом и трећем реду који недостаје може се реконструисати на основу осталих записа, посебно следећег (бр. 4) са исте стране, са којим показује велике сличности у садржини.

Текст записа: ...[братѡ моѡ]мѡ наставшомѡ по мне І2І [митрополитѡ] ѡостѡн'скомѡ, како азъ придох[ь] да І3І ѡзмѡ вирь ѡт[ь] цр(ь)ковних[ь] сѡлѣ и наидох[ь] како е с(ве) ты І4І хтитор[ь] ѡставиль с(ве)теи цр(ь)кви и записаль въ хрисѡ І5І вѡли сѣ клетвою. И наидох[ь] ѡѡ сѡ били братѡ пре І6І же мене вѡзели несѡт и азъ не вѡзех[ь]. И кто хоѡет[ь] І7І дрѡзнѡти вѡзети ѡѡ ѡт цр(ь)ковних[ь] сѡлѣ да ес[тъ] на ним І8І клатѡ. [А]м[и]н.

Сл. 4) Запис непознатог митрополита са стране 79.
Fig. 4) Scripture of unknown mitropolit on the page 79.

Превод: браћу мом који ће после мене ѿстаити митрополији хвостански, како ја дођох да узем бир од с црквених села и нађох како је свети кийитор оставио светој цркви и записо у хрисуви са клейвом. И нађох што су били браћа ѿре мене да нису узели и ја не узех. И ко хоће дрзнути се узети што од црквених села да је на њеѿа клейва. Амин.

се слова: у првом реду **де** (можда са титлом), у другом **стѣ** (које можда представља скраћење од **свѣту**) и у трећем **итѣ**. Испод тога се најверовантије налази део текста исписан усправно и уз коришћење спајања словних знакова.

Запис 4:

Смештен је у централном делу на листу 79. Писан је читко у 12 редова. Потпис митрополита Никона у првом реду изведен је крупнијим словима од осталог текста.

Текст записа: Митрополитѣ Никонѣ. 121 Да кс(тѣ) вѣ оуведеніе братѣ мождѣ настав3шомѣ по мнѣ митрополитѣ фоста4н'скомѣ како азъ придох[ѣ] да оуз'мѣ 151 бирѣ ѿт цр(ѣ)ковних[ѣ] селѣ и наидохѣ 161 како е с(ве)тѣи хтиторѣ ѿстави' 171 с(ве)тѣ и цр(ѣ)кви и записалѣ вѣ хрисово 181ли сѣ клѣ твою. и наидох[ѣ] що сѣ вили 191 братіа прѣжде менѣ вѣзели несѣт(ѣ) и азъ 1101 не вѣзех[ѣ]. и кто хоцетѣ дрзндѣти 1111 и вѣзети что ѿт[ѣ] цр(ѣ)к(о)вн'х[ѣ] селѣ 1121 да ксѣтѣ на нѣмѣ клатва. Амин.

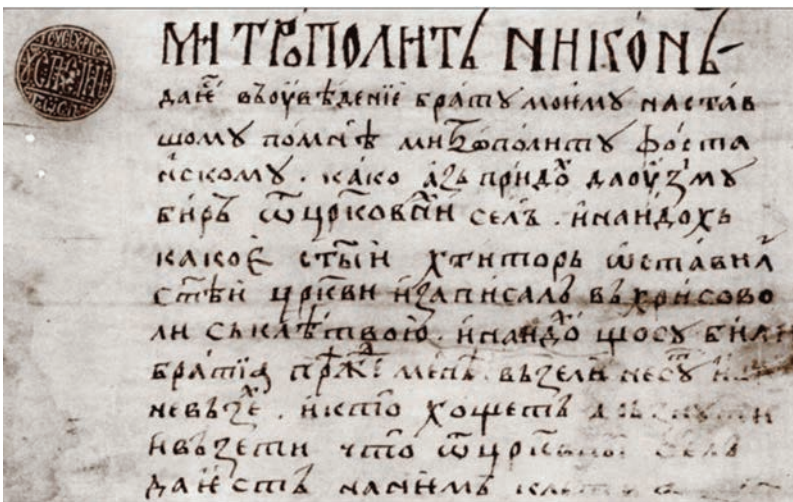
Превод: Митрополији Никон, даје на знање браћу мом који ће после мене ѿстаити митрополији хвостански, како ја дођох да узем бир од црквених села и нађох како је свети кийитор оставио светој цркви и записо у хрисуви са клейвом. И нађох што су били браћа ѿре мене да нису узели, ни ја не узех. И ко хоће дрзнути се и узети што од црквених села да је на њеѿа клейва. Амин.

Печат уз запис бр. 4 је најбоље очуван и потпуно читљив. У облику је правилног кру-

Сл. 5) Печат уз запис бр. 3
Fig. 5) Seal next to the scripture No. 3

Печат уз запис бр. 3 представља веома леп примерак са ликом Богородице која држи Христа у наручју. Отисак је оштећен са леве стране због тога што је лист пергаментна одцепљен.⁹ Округлог је облика, обима око 2,5 цм. Око лика Богородице са обе стране се налази текст исписан у четири реда, који највероватније иде непрекидно с леве на десну страну. Само је десна страна читљива, док се са леве може разазнати само покоји знак. Нажалост, тренутно се не може реконструисати садржај текст са овог печата. Са десне стране уочавају

Сл. 6) Запис митрополита Никона
Fig. 6) Scripture of mitropolit Nikon

Сл. 7) Печат митрополита Никона
Fig. 7) Seal of mitropolit Nikon

га пречника око 2,2 цм. У три реда исписан је текст:

Исѣсъ Хрис[тос] ѡспениѣ Гвспо[дом]

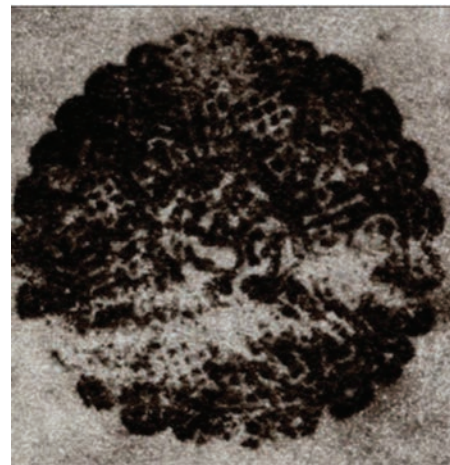
Зайис 5:

Веома је оштећен и речи са краја реда су потпуно нестале. Текст је краћи од осталих записа и садржи само три реда. Митрополит Јосиф вероватно није имао довољно места да унесе општитнију забелешку као његови претходници, па је писао нешто ситнијим словима у самом дну стране. Запис је писан брзописом са већим бројем скраћивања.

Текст записа: **Ї азъ м[и]тр(о)полѣтъ Ѳвсифъ фо[стан]с[ки] писахъ ... ІІІ аще по мнѣ кои м[и]тр(о)политъ вѣде, да ес(тъ) прокл[етъ]... ІЗЮу сѣла цр(ь)ковна...**

Превод: *И ја митрополиити Јосиф хвостански...ако њосле мене који митрополиити буде, да је ѡроклей...у ова села црквена...*

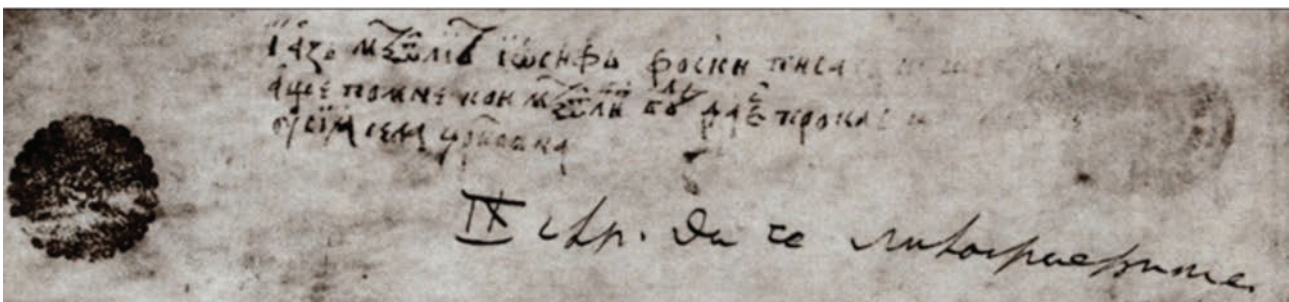
Печатни отисак уз запис бр. 5, такође је веома оштећен, као и сам запис. Смештен на самом дну листа 79, обима око 2,2 цм. Ипак, може се прочитати: **Мати Б(о)жѣю.**¹⁰

Сл. 9) Печат митрополита Јосифа
Fig. 9) Seal of mitropolit Josif

Коменѣар: Записи су аутентични и својеручно уписани од самих митрополита. Рукописи свих пет записа су различити, и разликују се од претходних којим је писана хрисовуља и друге белешке у књизи.

Свих пет забелешки су сличне садржине. Митрополити су се приликом обиласка Патнократоровог манастира у Дечанима уверили се да је ктитор приходе од црквених пореза

Сл. 8) Запис митрополита Јосифа
Fig. 8) Scripture of mitropolit Josif

завештао манастиру, стога они нису узели бир. Затим су оставили својеврсну поруку наследицима на престолу хвостанске епархије да ни они не узимају порезе са дечанских поседа. Може се закључити да је књига у којој су забележена ова сведочанства, а која садржи препис хрисовуље краља Стефана Душана и кнегиње Милице, изношена пред митрополите као доказ о правима Дечанског манастира.

Јурисдикција хвостанске епархије простирала се на територији „земље“ Хвосно.¹¹ Највероватније је ова епархија обухватала и највећи део обимног дечанског властелинства.¹² Дечани као једна од најважнијих српских краљевских манастира уживао је ставропигијски статус, те су прва хвостанских епископа и касније митрополита на манастирским поседима била ограничена и посебно регулисана у ктиторској повељи. Први ктитор Стефан Дечански тај је однос укратко одредио: **все да к игум'ноу а кпископу доухов'но.**¹³ Сви порези и глобе са дечанског властелинства вољом краља уступљени су манастиру, па и уобичајени црквени порези - бир и врховина. У повељи стоји: **И цю соу давали попови врховиноу кпископу хвостньскому този да даваю цркви, а кпископу да не даваю от тога ница, разве да моу је помень.** Поред манастир је имао право да: **бере цркви бирь крине по жупе.**¹⁴ Хвостански епископи су ускраћивањем ових прихода могли остати без знатног извора за издржавање своје епархије, па је краљ адекватно надокнадио овај приход са 400 оваца са јагањцима и 500 перпера.¹⁵ Иако се ради о два различита пореза од којих је један обавеза свештенства а други верника, они се углавном појављују заједно, па и митрополити у својим записима помињу само бир.¹⁶ Записи показују да су хвостански архијереји били упознати са садржајем дечанских хрисовуља и да нису узимали порезе са манастирских имања. На тај начин они су својеручним забелешкама које су уносили на крају књиге, печатима, заклетвама и духовним санкцијама потврђивали су да је воља ктитора поштована и остављали је у завет будућим митрополитима.

Значај ових записа лежи и у томе да они расветљавају мало познат однос између ставропигијских манастира и епархија. Власт епископа на дечанском властелинству одра-

жавала се и даље поменом његовог имена у службама, хиротонисањем нових свештеника и осталим духовним пословима у надлежности архијереја. Иако је његова власт сведена на духовно, сваки је митрополит, вероватно убрзо по ступању на дужност, остваривао контакт са Дечанима и обнављао ранији статус. Самосталност манастира у односу на световну и духовну власт није производила прекид свих односа и сарање са епархијским и властеоским предствницима.

Обзиром да ни један од записа није датирани, само се посредно може одредити време њиховог настанка. Пре ових записа у истој књизи налази се повеља кнегиње Милице која се датира око 1396. године.¹⁷ Онда би се време издавања ове исправе могло сматрати за *terminus post quem* настанка записа.

Помени имена појединих митрополита иако јако значајни, нису од велике помоћи за одређивање хронолошких оквира. Познато је да се на челу хвостанске епархије непосредно после Косовске битке налазио митрополит Арсеније II. Име овог архијереја забележено је у запису из 6898. године (1389-1390), који је монах Михаило записао на једном минеју за јануар насталом у Малој Студеници.¹⁸ Међу познатим ауторима записа нема Арсенија. Могло би се закључити да су хвостански митрополити који су оставили ове записе управљали епархијом после Арсенија II.

Од пет записа у три су сачувана имена митрополита: Максим, Никон и Јосиф. У остала два записа оштећен је део странице на коме је стојало име аутора. Ниједан од ових архијереја није потврђен у другим познатим документима. Вредност ових записа лежи између осталог и у томе што су ово једини познати подаци о тим митрополитима. Највероватније се ради о архијерејима из прве половине 15. века на које до сада није указано у науци. У ранијим истраживањима указано је на мали број познатих поглавара Мале Студенице, а уочена је празнина у познавању живота епархије крајем 14. и почетком 15. века.¹⁹ Забележено је деловање тек митрополита Василије II који се на овој дужности налазио 1473. године.²⁰ Пред крај 15. века на челу епархије стајао је Теодосије Дојчетовић који је на надгробном натпису забележен као архиепископ хвостан-

ски.²¹ Списком митрополита који су потврдили одредбе Дечанских хрисовуља попуљава се једна празнина у познавању деловања хвостанског црквеног центра.

Запис митрополита Максима, поред тога што се по садржини и стилу разликује од осталих, на самом крају осликава и прилике у којима је настао. Помен *ѿроклейиѿх Аѿарина* скакао се односи на Тураке.²² Опасност од напада је била реалана, а „турски страх“ се и пуно раније осећао у хвостанској епархији.²³ Могуће да је овај запис настао у време једног од јачих турских продора у Метохијску долину.

Поседну вредност ових записа представљају печати којима су оверене белешке митрополита. Нажалост, веома су оштећени и слабо читљиви, али јасно је да су сва четири печата различита. То указује да није у питању обележје епархије које се наслеђивало, већ представљају индивидуална обележје сваког митрополита. Представе и текст са печата су црквеног карактера, највероватније без личних података о митрополитима или епархији. Доказ да су на овај начин епископи и митрополити потврђивали своје одлуке могао би указати како су изгледали и други документи које су они издавали.

Напомене

* Рад је део пројекта: *Насеља и стѿановнииѿво срѿских земаља у ѿозном средњем веку (XIV-XV век)*, (ев. бр. 177010).

¹ Ова рукописна књига се чува у Архиву САНУ, Збирка рукописних и старих штампаних књига, бр. 360. Аутор захваљује архивистима на љубазности и сарадњи приликом коришћења овог рукописа.

² П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Београд 1976, 283, 286.

³ М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Београд 1880, 139-142.

⁴ Г. Ј. Јуришић, *Дечански ѿрвенац*, Нови Сад 1852, 43. Када је Јуришић описао неке старине из Пантократоровог манастира, књига са Дечанским хрисовуљама имала је више листова него данас, а могуће да су и оштећења била мања. Преневши саджину повеље кнегиње Милица у нешто дужем облику од данас сачуваног, Јуришић је забележио постојање записа који следе за њом. Он каже: „После ове дѿиломе следеују у истѿој књѿжици: дѿиломе: а. Калиника ѿѿѿријарѿа срѿскоѿа, д. Миѿѿроѿолиѿѿа Никона, в. Миѿѿроѿолиѿѿа фѿсѿѿанскоѿ Максима. Ове су дѿиломе ѿѿѿврђене с архијерејским ѿечаѿѿима, забрањују од манасѿѿирских села узимаѿѿи архијерејску мирију...“. Поседну пажњу изазива помен повеље

патријарха Калиника, записа који данас није познат, а можда је изгубљен слично као и лист са текстом повеље кнегиње Милице, који је Јуришић преписао. Вероватно ни средином 19. века због оштећења горњег угла књиге није било могуће прочитати име аутора првих записа на стани, па их Јурушић није ни споменуо, већ бележи само *дѿиломе* митрополита Никона и Максима, које су читљивије у и центалном делу стране књиге.

⁵ М. Јанковић, *Еѿѿскоѿѿѿе и миѿѿроѿолиѿѿе срѿске цркве у средњем веку*, Београд 1985; 149-151, говорећи о хвостанским епископима и митрополитима не помиње ауторе ових записа. Такође ове записе не користи ни Д. Јањић, *Подаци за иѿѿѿорију хвѿѿѿанске еѿѿрхије*, Баштина 26, Приштина – Лепосавић 2009, 183-194.

⁶ П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 283, 286. Док М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 141-142, помиње постојање ових печата и доноси садржај само отиска уз запис митрополита Никона, који је и најјаснији.

⁷ Постоји могућност да је последњих неколико листова овог рукописа погрешно нумерисано и увезано, а сасвим је извесно са неки и недостају. С. Новаковић и архимандрит Н. Дучић су забележили приликом приређивања првог издања Дечанских хрисовуља, да су листови од 74 до краја били одцепљени од остатка књиге (М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, VII). Макар један лист из тог последњег сегмента је недостајао (са завршетком повеље кнегиње Милице), а можда и више. У садашњем распореду страна два записа хвостанским митрополита налазе се после текста повеље кнегиње Милице и њених синова, а пре потписа кнеза Стефана који је највероватније саставни део претходне исправе. Но изгледа да су се у таквом распореду последње стране ове књиге налазиле дуже време, па и у тренутку када је настало оштећење горњег десног угла књиге.

⁸ Реч је нејасна. М. Милојевић је прочитао **и за ради**.

⁹ Сliku доносимо према фототипском издању Ивић-Грковић, 286. Због конзерваторских радова на књизи извршених у новије време на оригиналном рукопису са овог печата недостаје још који милиметар са леве стране тако је се од текста са ове стране назире само по једно слово – И. На овај начин потпунијом сликом печата упућујемо будуће истраживаче да покушају да протумаче садржај текста са овог отиска.

¹⁰ Ма се лепа види (горе мало улево) Т је велико, (можда је чак и у лигатури са Р) следеће слово је слабо видљиво можда **и**. Затим с десне стране **в**, онда **ж** које је исто као и у тексту претходних записа, **ѿ** је велико, и јасно се види **ѿ**.

¹¹ Границе земље Хвосно су: на северу Мокра Гора, на западу је обухватала долину Пећке Бистрице, а на југу граница је ишла Дечанском Бистрицом до ушћа у Бели Дрима и затим на планину Коритник. Г. Шкриванић, *Хвосно у средњем веку*, Зборник Филозофског факултета 11-1, 331-335; Д. Јањић, *Подаци за иѿѿѿорију хвѿѿѿанске еѿѿрхије*, 184-186.

¹² Шкриванић је сматрао да Хвосну нису припадала села јужно од Дечанске Бистрице и да стога Дечани нису улазили у састав Хвосна. Г. Шкриванић, *Хвосно у средњем веку*, 335. Ипак, Дечанске хрисовуље посебно

регулишу онос између манастира и хвостанског епископа коме се признаје духовну власт, тако да је ова територија свакако била под јурисдикцијом архијереја Мале Студенице.

¹³ М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 64.

¹⁴ М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 134, 135; П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 283, 286.

¹⁵ Исти износ откупа и истог хвостанског епископа Николу, помињу обе дуже верзије Дечанских хрисовуље. М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 64, 135; П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 283, 286.

¹⁶ Више о биру и врховини: М. Копривица, *Појови и њројојови српске цркве у средњем веку*, Ниш 2012, 120-148

¹⁷ А.Младеновић, *Повеље и њисма десјоџа Сџефана*, Београд 2007, 391-405.

¹⁸ С. Матић, *Оџис рукоџиса Народне библџоџеке*, Београд 1952, 20-21.

¹⁹ М. Јанковић, *Еџискоџиџе и мџџроџоџиџе*, 150-151.

²⁰ Његово име забележено је у запису Владислава Граматика који помиње да је превод једног дела Св.Јована Златоустог учињен за Никиту архиџакона хвостанског митрополита Василија II. Љ. Стојановић, *Сџари српски заџисџи и наџџџисџи III*, Београд 1905, 146, бр. 5572.

²¹ Г.Томовић, *Морфолоџиџа џириличних наџџџисџа*, Београд 1974, 121.

²² Ђ. Даничић, *Речник из књџживних сџарина српских*, књџга прва, Београд 1863, 4.

²³ Један од првих помена „страха турскога“ забележен је у записи монаха Михаила из 1390. године насталом управо у Малој Студеници. С. Матић, *Оџис рукоџиса Народне библџоџеке*, 20-21; Ј. Калић, „Сџрах џџурски“ џосле Косова, Свети кнез Лазар, Београд 1989, 129-130.

Summary

Scriptures and Seals of Hvosno Mitropolit in Manuscript book of Dečani's Chrysobull

Five scriptures of Hvosno mitropolit were written at the end of the manuscript book containing text of Dečani's Chrysobull of Stefan Dušan. The notes were personally written by mitropolit and certified with the seals. The texts of all scriptures are similar content, and they confirm provision of chrysobull about church tax – bir. Those scriptures are the only data of mitropolit Maksim, Nikon and Josif, who lived in the 15th century.

All the seals are different and these are imprints of the personal seal rings. Those are, probably, the only known seals of Serbian medieval bishops.

Кристина Митић

Филозофски факултет Универзитета у Нишу
Департман за српску и компаративну књижевност
kristina.mitic@filfak.ni.ac.rs

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ПРИСТУП ПЕЈЗАЖУ ГРОБЉА

(*Фолклористика. Часопис Удружења фолклориста Србије*, година прва, број 2, 2016. Темат: Фолклорни пејзаж гробља (ур. Биљана Сикимић). Online (<http://www.folkloristika.org/arhiva/1-2/>), 96 страна)

Темат *Фолклорни пејзаж гробља* саставни је део другог броја електронског часописа *Фолклористика*, који у поднаслову има одредницу *Часопис Удружења Фолклориста Србије* и доступан је у отвореном приступу. У његовом ближем појашњењу стоји да је то „часопис који објављује радове о свим облицима фолклора и нематеријалне баштине у Србији и у свету и охрабрује различите теоријске, критичке и компаративне приступе. Поред тога што је посвећена високом академским стандардима, *Фолклористика* укључује и теренску грађу, желећи да подстакне научни дискурс и повезивање савремених теоријских становишта и допринесе научној комуникацији, развоју образовања и очувању нематеријалног културног наслеђа”. Интердисциплинарни приступ теми фолклорног пејзажа гробља у овом Темату подразумева фолклористички, етнолошки, антрополошки, лингвистички, историјски, археолошки, географски приступ итд. Како уредница Темата Биљана Сикимић напомиње у Уводнику „ова тема отвара питање односа човека и простора, његове материјалне и нематеријалне културе, текста и слике. Тематски блок уреднички је осмишљен тако да полази од лингвистичких и социолингвистичких прилога фолклористици у ширем смислу и у мањој мери – визуелној антропологији, да би се у другом делу вратио поетичко-фолклористичким истраживањима

текста. Већ и летимичан преглед литературе која је коришћена у изради прилога у овом темату указује на специфичну димензију савремене фолклористике (и лингвистике) као дела студија смрти – њену обавезну интердисциплинарност, будући да она нужно зависи од других хуманистичких наука и не може да функционише као научна дисциплина ако се не ослања на податке од њих добијене”.

Како уредница излистава у Уводнику „критички преглед етнолошких и антрополошких студија о смрти у Србији објавили су 2014. Иван Ковачевић и Данијел Синани у тексту *Antropologija smrti ili nova antropologija i religijski kompleks vezan za smrt. Etnoantropološki problemi* 9/4 (2014): 1086–1102, а готово истовремено Александра Павићевић као значајне танатологе у Србији помиње психијатре, антропологе, етнологе, социологе, историчаре и историчаре уметности у тексту Нека питања дисциплинарног уобличавања танатологије. Етнолошко-антрополошке перспективе. *Гласник Етнографског института САНУ* LXIV/1 (2016): 179–191. Овим прегледним радовима биле су осветљене, из етнолошко-антрополошке перспективе, специфичности студија смрти у различитим академским дисциплинама, као и дисциплинарни идентитет танатологије. Осим поменутих истраживача – компетентних да пруже поуздане синтезе и прегледе стања у студијама смрти, за савремену танатологију у оквиру хуманистичких наука у Србији неизоставни су радови Бојана Јовановића, Ладе Стевановић, Лидије Радуловић, Олге Манојловић Пинтар, Игора Борозана, Весне Марјановић, Тодора Куљића итд. Обимна

фолклористичка и лингвистичка проучавања углавном су непозната другим хуманистичким дисциплинама, изузму ли се фундаментални радови Ивана Чоловића”.

Први рад у Темату је прилог Бојана Ристића *Једна сахрана у Књажевицу, 1969. године: студија случаја*, који је документован на неколико нивоа: „аутореференцијалним наративом самог истраживача, писаним документима и коментарисаним породичним фотографијама”. Аутор сам наглашава да је његов прилог својеврсна аутоетнографија, али свакако општег типа која сагледава измењене погребне обичаје уназад пола века, као и третман „нечистих покојника”, у овом случају самоубица. Анализирани епистоларни дискурс иде у прилог настојањима савремене лингвистике да се тзв. јужњачким говорима врати дигнитет. Два рада који следе сличних су образаца и имају додатну димензију осветљавања мањинског етничког и језичког идентитета. Коауторски рад Монике Хуцану и Анамарије Сореску Маринковић *Novi nadgrobni natpisi na vlaškom u istočnoj Srbiji* „савремени је социolingвистички приступ теми, који комбинује теренско документовање и анализу конкретног савременог језичког пејзажа гробља”. У фокусу анализе је појава епитафа на влашком језику, који је мањински говор и чија се кодификација и стандардизација нагло развијају. Ауторке закључују да је већина надгробних споменика подигнута после 2005. године и иако у источној Србији још не постоје званични прописи у вези са коришћењем влашког у јавном простору, документована грађа из општина Неготин, Петровац на Млави, Кучево и Бор може бити најаве промена. Рад Биљане Сикимић, научног саветника Балканолошког института у Београду и уједно уредника Темата, бави се натписима на надгробним споменицима сеоских гробља у Карашеву, Клокотићу, Равнику, Немеду и Воднику. То су села која припадају области Карашева у Румунији

и њихово теренско документовање је обављено крајем 2015. године. Ауторка прави социolingвистички увид у диглосију Карашевака и фунереарне формуле посматра као карашевске фолклорне формуле имајући два циља, да открије и анализира овакве формуле, као и да утврди колико надгробни натписи могу помоћи у очувању карашевског говора. Указује се на пројекат Удружења румунских пејзажиста који је проучавајући етнички диверзитет Баната, проучавао и карашевска гробља, али не и његове језичке и текстолошке елементе. Следи фолклористички рад Ане Вукмановић *Оживљени пејзаж гробља: концептуализација смрти у усменој лирици*, где се „концептуализација сагледава кроз метаморфозе покојника у природу, сахрањивање под дрветом и уређење простора око гроба. Аналитичким поступком ауторке пејзаж гробља у лирици показује се као хетеротопија” која спаја овај и онај свет. Улога гробљанског пејзажа у лирици је комуникативна, то је својеврсни канал између живих и мртвих. Експресивна улога је садржана у исказивању жеља и емотивних веза. Прилог Кристине Митић, посвећен гробљима страдалих учесника обредних поворки, „смешта се на границе историографије, класичне етнографије, антропогеографије и ономастике”. Бави се фолклористичким, етнографским и историографским потврдама о старим гробљима која традицијска култура и фолклорна грађа везују за страдања обредних поворки. Класични етнографски извори допуњени су епиграфским подацима са херцеговачких стећака. Ауторка наглашава врло значајно место које имају истраживања и проучавања старих гробља као изворишта остатака некадашње материјалне културе. Ових шест оригиналних научних радова донекле употпуњује филолошке приступе пејзажу гробља, али, како уредница Биљана Сикимић напомиње, остаје још много простора и начина за истраживање ове отворене теме.

Владимир Алексић

Горан. Ж. Комар, *Ђирилични најџиси Сџаре Херџејовине (Са џрејледом крџиова),*

Треће допуњено и измјењено издање, Подгорица 2016, 635 страна.

Плодан и истовремено буран почетак критичке историографије код Срба у другој половини XIX века су по исправној примедби академика Симе Ђирковића обележили дилетанти. Последњи појам свакако није погрдан, а односи се на чињеницу да већина носиоца развитка ове науке, сада их сматрамо великанима домаће историографије, није имало формално стручно образовање. Од тог раздобља је муком и готово увек у неповољним друштвеним околностима стварана домаћа разграната научна мрежа завидног стручног нивоа, чији се научни тимови и истакнути појединци са великим успехом упуштају у погледу обима посла и методолошке сложености најтеже истраживачке подухвате.

На жалост, када су у питању средњевековне студије, нису до краја завршени, каткада чак ни започети, бројни темељни послови, на којима би требало да се темеље даља појединачна, систематска или мултидисциплинарна истраживања. У овом случају мисли се на чињеницу да се није ни помишљало на израду општег каталога или критичког издања старих гробних обележја и пратећих записа и натписа од значаја за прошлост средишњег Балкана. Приметне су још неке негативне појаве у савременој домаћој историографији. Наиме, услед недовољне популаризације науке најновији резултати остају познати само уском кругу врхунских стручњака из малобројних научних установа, док је истовремено, широка јавност препуштена псеудо - и ненаучном штиву, које лако попуњава тако настали празан простор наносећи друштву велику штету. Такође, приметно је да су се савремени школовани историчари затворили у своју струку и

да недовољно негују сарадњу са познаваоцима прошлости ван уских научних кругова, иако многи од њих својим искуством, познавањем локалних прилика, или на друге начине, могу да значајно подрже тежак и мукотрпан херуистички рад. Треба подсетити да је Љубомир Стојановић управо уз несебичну помоћ локалног свештенства, учитеља, чиновника и гимназијалаца и осталих заљубљеника у народну прошлост и старине сакупио већину материјала за своју класичну збирку са огромног географског простора.

У вези са свим горе наведеним су и вишедеценијски истрајни напори господина Горана Комара, који по основној вокацији није историчар, да што темељније и по најновијим критичким методолошким начелима објави већину, ако не и све, доступне натписе из динарског масива у залеђу јужног Јадрана. Чињенице да се ради о личном, а не о институционалном, подухвату, те да је аутор зналачки оценио непроцењиву вредност објављивања ове историјске грађе за читав низ научних струка и дисциплина, говоре довољно саме за себе. Због тога што се ради о успешном покушају објављивања грађе, вредност овог импресивног прегнућа ће свакако постати трајна вредност домаћег научног стваралаштва, посебно са обзиром на убрзано нестајање стећака услед њиховог уништавања и премештања или деловања природних елемената. Са уверењем да ће доживети додатна издања и допуне, треба приметити да би додаци у виду географског и индекса личних имена олакшали коришћење ове јако вредне и обимне књиге.

С обзиром на обиман садржај овога пута је могуће осврнути се искључиво на основне

методолошке поставке на којима је књига утемељена. Најпре треба истаћи да све, нехронолошки поређане, прилоге прате фотографије врхунског квалитета које приказују стање локалитета и спољне одлике материјала на којима су натписи изведени, затим њихов цртеж, транскрибовани садржај и обимни коментари који упућују на ранија издања и најважнију пратећу литературу. У вези са техником рада (доба године, део дана, угао снимања, временске прилике, одлике различитих врста камена, калк итд.) изнета искуства су од непроцењивог значаја за мање искусне истраживаче који су спремни да се упусте у сличне подухвате. Господин Комар, између осталог, преноси да се текстови најпоузданије „читају“ додиривањем врхова прстију уз истовремену проверу очима. Иако је добар део материјала већ раније критички објављиван, аутор је мукотрпним теренским истраживањима започетим још 2004. године не само стекао лични увид у стварно стање на појединим локалитетима, на простору Билеће и Гацког пронашао је нови материјал, већ је стекао уверење да су многи текстови у ранијим издањима нетачно публиковани или прочитани, те су тако присутни и примери аутокорекције.

Ако се свесно ставе на стану појединачни примери ранијих пропуста, неизоставно треба истаћи да се поређењем блискости морфологије ћириличних слова који потичу са епиграфског материјала и архивске грађе исписане курзивном минускулом изнети нови озбиљни докази против вулгарне теорије о постојању аутохтоног домаћег писма, тз. босанчице. Без даљег упуштања у форму појединих слова, извесна пажња је посвећена занимљивој чињеници да постоје малобројни примери употребе лигатура. Друго подручје на којем се аутор могао упустити у полемику са предрасудама је истрајно и незасновано повезивање стећака искључиво са припадницима дуалистичке Цркве босанске. Ово учење је први обликовао Ђиро Трухелка на почетку своје дугогодишње каријере, посебно

обележене дуготрајним проучавањем стећака. Међутим, то је урадио на самом почетку научног деловања у Босни и Херцеговини у претпоследњој деценији XIX века на основу нерепрезентативног узорка. Овај став се уз извене промене, на жалост, и даље одржава у делу јавности услед религиозне и националне пристрасности. Стога не чуди да се и у представљеној књизи износе упечатљиви ранији примери недоследног тумачења, те је, на пример, калуђерица Полихранија преименована у „паганеца Чихордића“. Сва даља објективна истраживања не могу заобићи честе примере текстова богословског садржаја из опсега „правоверног“ учења, те да се над многим некрополома наводних дуалиста надвисује камени крст. Вредне су и опаске о положају у географском простору где су у прошлости најчешће подизане старе некрополе или близину средњовековним сакралним објектима. С тим у вези је и смео покушај морфолошке географске и временске класификације и типологизације стећака и гробова на основу њихових способних обележја и могућих занатских средишта која су за локална подручја вероватно израђивали белеге особених одлика. На меће се закључак да би у будућности управо у том смеру требало продубити истраживачке напоре у циљу бољег разумевања ове јако сложене појаве дугог трајања.

Такође, износи се и уверење да стећци, који се разликују од класичних надгробних плоча, настају у планинском делу Херцеговине почев од друге половине XIV века, по свему судећи, одраз верско-духовних и друштвено-културних стремљења богатијих слојева влашких катунских заједница. Постоји и бројни примери некропола које се могу довести у везу са појединим братствима, тзв. „родовском аристократијом“. То указује да су, изгледа, у Динарском масиву у позном средњем веку проширене породице имале велику друштвену улогу, што потврђују и резултати новијих историографских истраживања.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ/INSTRUCTION FOR AUTHORS

Часопис објављује критичко издање записа и натписа на меком (књиге) и тврдом материјалу (фреске, натписи, епиграфски споменици) који до сада нису објављивани или су објављени на некритички начин и без фотографија. Материјал се прикупља са простора средњовековних српских земаља и са територије српског етничког простора, од антике до краја XIX века. Записи и натписи новог доба (XIX век) се обрађују само ако пружају непознате податке о историјским личностима и догађајима.

Сарадници се могу обратити Редакцији за стручну и сваку другу помоћ у припреми рада. Ако нису стручни да ураде рад, њихово име ће бити забележено као име проналазача натписа.

Сва права над фотодокументацијом задржавају издавачи и могу њоме слободно располагати. Она се не сме користити без њихове писане сагласности. Издаваче заступају Владимир Кривошејев и Сениша Мишић.

Обавезни делови рада:

1. Опис места налаза споменика (књига, живопис, натпис у тврдом материјалу), физичког стања споменика и степен очуваности натписа. Обавезна фотографија споменика, ако није у питању запис у књизи! Ранија издања, ако их је било!

2. Фотографија натписа и његово рашчитавање!

3. Текст натписа и његов превод на савремени језик, ако је потребно. За текстове из XIX века који су на српској ћирилици не треба радити превод, евентуално објаснити неки израз који данас није јасан!

4. Коментари текста са критичким апаратом.

Фотографије се раде у високој резолуцији и јасно показују споменик у целини као и сам натпис. Обавезно су у боји!

Ако рад садржи више натписа, сваки мора бити обрађен на исти начин, иако су део једног чланка!

Рукописи на ћирилици се предају секретару редакције у истоветној папирној и/или електронској верзији, најкасније до 1. октобра текуће године. Комуникација са секретаром редакције и уредницима обавља се путем *e-mail* адресе наведене у импресуму. На исту адресу шаљу се електронске верзије рада.

Основни текст и напомене: фонт Times New Roman, кодна страна SR (Serbian Cyrillic), величина 12 (за напомене 10), проред 1.5.

Издање најниша или зајиса на српскословенском језику: фонт Hram Studenica, кодна страна EN (English).

Издање најниша или зајиса на савременом српском језику: фонт Times New Roman (проширена верзија), кодна страна SR (Serbian Cyrillic).

Издање најниша или зајиса на друјом језику: фонт Times New Roman (проширена верзија), кодна страна EN (English) или SR (Serbian Latin).

Прва страна рада треба да садржи следеће елементе:

– **Име и презиме аутора.**

– **Назив установе аутора** (афилијација), наведен у пуном облику уз име аутора, нпр. *Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју*. Афилијација се исписује непосредно испод имена аутора, функција и наставно или научно звање аутора се не наводе.

– **Адреса или е-адреса** аутора даје се испод афилијације. На крају презимена аутора стоји ознака за напомену у виду астериска. Ако је аутора више, даје се само адреса једног, обично првог аутора.

– **Назив и број пројекта**, у оквиру ког је чланак настао наводи се на дну почетне странице чланка. На крају наслова рада стоји ознака за напомену у виду двоструког астериска. Пример текста у напоме-

ни: ****Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: Српско средњовековно друштво у писаним изворима (ев. бр. 177025).**

– **Сажетак (апстракт)**, као кратак информативан приказ садржаја чланка, обима не већег од 100 речи, који стоји између заглавља (име аутора, наслов и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка.

– **Кључне речи** (до 10), односно термини или фразе који најбоље описују садржај чланка за потребе индексирања и претраживања.

– **Резиме**, обима не већег од 250 речи, на крају чланка, **на енглеском језику**.

Текст натписа или записа

1. Редови изворника обележавају се, почевши од другог, са две усправне црте (могу се наћи у симболима фонта Times New Roman), између којих је одговарајући број: нпр. [2].

Напомена: Редови издања (5, 10, 15, 20...) не обележавају се.

4. Предлаже се употреба великих слова у складу са данас важећим правописом.

5. Надредни знаци (акценти) се не бележе.

6. Титле се обавезно остављају код бројева.

7. Скраћенице написане са титлом разрешавају се у округлим заградама – ().

8. Скраћенице написане без титли разрешавају се у четвртастим заградама – [].

10. Оштећене празнине обележавају се трима тачкама у стреластим заградама <...> односно реконструишу, уколико за то има могућности, у стреластим заградама.

11. Очигледне писарске грешке означавају се ускличником (!) У одређеним случајевима препоручује се коментар у напомени.

12. Оригинална интерпункција замењује се савременом, при чему реченица треба да представља логичку целину.

13. Нема потребе да се при издавању докумената користи широко е (€), које се понекад појављује уместо прејетованог е (κ), пошто је према позицији употребљеног широког е јасно каква му је гласовна вредност. Предлажемо да се уместо њега употребљава обично е (ε).

15. Уколико је реч скраћена тако да је изостављен један (или оба) вокала који се понављају, у заграду се ставља један од њих, нпр. **прђрокъ – пр(о)рокъ, речнное – реч(е)нное**.

16. Не треба наводити у напоменама на дну странице различита читања ранијих издавача која не мењају смисао текста (пре свега правописне разлике, испуштена, додата или удвојена слова, штампарске грешке и сл.). Препоручује се да се нотирају очигледне материјалне грешке, погрешна или другачија читања речи и реченичних делова или испуштања делова текста, којима се битно мења његов смисао.

Превод: Препоручује се да аутори доставе превод натписа или записа на савремени српски језик.

ЛЕКТОРСКЕ ПРЕПОРУКЕ

– наводнике приказивати као: „“

– полунавод (апостроф): ’

– црта: – (тастер **Ctrl** и минус [-] на нумеричком делу тастатуре), без размака приликом навођења страна (нпр. **123–127**) и година (нпр. **1331–1355**);

– цртица: - користи се само у сложеницама (нпр. **српско-византијски**); не треба је користити у случајевима у којима је препоручена употреба црте без размака (погрешно: **123-127, 1331-1355**);

– фусноте су по хијерархији увек на последњем месту: “¹⁵ или “¹⁵ (погрешно: “¹⁵“ или “¹⁵“);

– запета се увек куца у нормалу, сем у случајевима када је саставни део цитираног текста у курзиву;

– почетно слово имена одвајати од презимена аутора: нпр. **С. М. Ђирковић** или **А. Веселиновић**;

– код писања датума треба писати назив месеца, а не његов редни број: нпр. **31. децембар 1735**, (не препоручује се: **31. 12. 1735** или **31. XII 1735**);

– векови се пишу римским цифрама: нпр. **XIV век**, (не препоручује се: **14. век**);

– бројеви већи од троцифрених пишу се са тачком између хиљаде и стотине: нпр. **6.000** (не препоручује се: **6000** или **6 000**);

– скраћенице за метар, километар, центиметар, милиметар пишу се ћирилицом: **м, км, цм, мм**, (не препоручује се: **m, km, cm, mm**);

ЦИТИРАЊЕ

Монографије: **аутор** (почетно слово и презиме), **наслов рада** (курзивом), **место и година издања**, **цитиране странице**.

Нпр: С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњеј века*, Београд 2007, 32.

Прилози у научној периодици: **аутор** (почетно слово и презиме), **наслов рада** (курзивом), **назив часописа** (скраћено уколико се налази у Попису скраћеница), **број годишта** (и **свеске**, уколико постоји таква нумерација), **година** (у округлим заградама), **цитиране странице**.

Нпр: М. Благојевић, *Средњовековни задел*, Историјски часопис 14–15 (1966) 1–17.

Прилози у зборницима радова и колективним публикацијама: **аутор** (почетно слово и презиме), **наслов рада** (курзивом), **наслов публикације**, **место и година издања**, **цитиране странице**.

Нпр: Г. Бабић, *Владислав на кинијорском јорџреју у наосу Милешеве*, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 13–14.

Дозвољено је да се примени и начин цитирања као у *Београдском историјском гласнику*, са листом референци на крају рада.

РЕЦЕНЗЕНТИ

Др **Синиша Мишић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Никола Самарџић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Радивој Радић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Драгиша Бојовић**, редовни професор, Универзитет у Нишу – Филозофски факултет
Др **Татјана Суботин-Голубовић**, ванредни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Дејан Радичевић**, доцент, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Сузана Рајић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Недељко Радосављевић**, научни саветник, Историјски институт Београд
Др **Дејан Јечменица**, доцент, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Марија Копривица**, научни сарадник, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Снежана Божанић**, ванредни професор, Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет
Др **Катарина Митровић**, научни сарадник, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Ненад Лемајић**, редовни професор, Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет
Др **Светлана Лома**, доцент, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Владимир Кривошејев**, доцент, Универзитет Сингидунум Београд

НАТПИСИ И ЗАПИСИ
INSCRIPTIONS & SCRIPTURES
VOL. 3 (2017)

Издавачи

Центар за историјску географију и историјску демографију
Филозофског факултета Универзитета у Београду

rujiste1961@gmail.com

Народни музеј Ваљево

Музеј Срема, Сремска Митровица

Народни музеј Пожаревац

natpisizapisi@gmail.com

Лектура и коректура

Виолета Михајловић

Техничко уређење

Алекса Томић

Тираж

300

Штампа

SD Press, Смедерево